

Ministerie van Economische Zaken

Nota van Antwoord Zienswijzen
RCR Gaswinning Ternaard
Notitie Reikwijdte en Detailniveau

Colofon

Nota van Antwoord Zienswijzen
RCR Gaswinning Ternaard
Notitie Reikwijdte en Detailniveau

Versie: 20170221
Domusnummer: 17025543

Ministerie van Economische Zaken
Directoraat-Generaal Energie, Telecom & Mededinging
Directie Energie en Omgeving

Bezuidenhoutseweg 73
2594 AC Den Haag

Postbus 20401
2500 EK Den Haag

Inhoud

Inleiding	4
1. Thematische beantwoording zienswijzen (R001-R015, R021, R022, R024 en R025)	5
11. Nut en noodzaak gaswinning	5
12. Natuur en de Waddenzee	5
13. Leefbaarheid.....	7
2. Beantwoording zienswijzen van verenigingen en partijen (R013, R017, R018 en R023).	9
21. Friese Nationale Partij Dongeradeel (R013).....	9
22. Waddenvereniging / Natuur- en Milieufederatie Groningen / It Fryske Gae / Groninger Bodembeweging (R017)	10
23. Vereniging van Dorpsbelangen Ternaard (R018).....	20
24. Stichting Fêste Grûn Dongeradeel (R023).....	22
3. Beantwoording reacties overheden (R016, R019 en R020)	26
31. Gemeente Dongeradeel (R016)	26
32. Provincie Fryslân (R019).....	33
33. Wetterskip Fryslân (R020)	37

Inleiding

Van vrijdag 9 september tot en met donderdag 20 oktober 2016 heeft de concept Notitie Reikwijdte en Detailniveau (NRD) voor het project Gaswinning Ternaard ter inzage gelegen. Een ieder kon naar aanleiding van de concept NRD een zienswijze indienen. Op de concept NRD zijn binnen de zienswijzentermijn in totaal 22 zienswijzen en daarnaast 3 reacties van overheden ontvangen. De zienswijzen zijn integraal opgenomen in de inspraak- en reactiebundel 'Zienswijzen en reacties Gaswinning Ternaard'. Deze bundel is in te zien op <http://www.rvo.nl/subsidies-regelingen/bureauenergieprojecten/gaswinning/gaswinning-ternaard>.

De ontvangen zienswijzen zijn geregistreerd. Aan de indieners is een ontvangstbevestiging gezonden met daarin een registratienummer. Met de opzoektabel in de bundel kan bij het ontvangen registratienummer het bijbehorende zienswijzenummer worden opgezocht. In deze Nota van Beantwoording Zienswijzen Gaswinning Ternaard zijn de ingediende zienswijzen samengevat en beantwoord. Er is tevens aangegeven of en hoe met de zienswijzen rekening is gehouden. Omdat er sprake is van een groot aantal zienswijzen met een inhoudelijk zelfde strekking, is voor deze onderwerpen gekozen voor een thematische behandeling.

1. Thematische beantwoording zienswijzen (R001-R015, R021, R022, R024 en R025)

11. Nut en noodzaak gaswinning		
	Zienswijze	Antwoord
11.1	In een aantal zienswijzen geven de indieners aan dat ze gaswinning maatschappelijk onverantwoord achten omdat ze gas niet duurzaam vinden.	<p>Nederland zet in om de ambities van het klimaatakkoord in Parijs te realiseren door het terugbrengen van de CO₂ uitstoot, onder andere door het opwekken van energie uit duurzame bronnen. Aardgas zal als minst vervuilende fossiele brandstof de komende decennia nog een belangrijke rol spelen in die transitie naar een duurzame samenleving.</p> <p>Aardgas speelt een essentiële rol in de Nederlandse energievoorziening: het voorziet in ruwweg 40% van onze primaire energiebehoefte. Aardgas is van alle fossiele energiebronnen het meest CO₂-arm en is een efficiënte energiedrager. Wanneer aardgas veilig kan worden gewonnen is het wenselijk om het uit de Nederlandse bodem te winnen. Wij zijn dan minder afhankelijk van import en door de schonere winning in Nederland blijft de CO₂ footprint beperkt.</p>

12. Natuur en de Waddenzee		
	Zienswijze	Antwoord
12.1	Indieners van vrijwel alle zienswijzen maken hun zorgen kenbaar over de kwetsbaarheid van de natuur, die van het Waddengebied in het bijzonder, en de impact van het voornemen op het lokale gebied.	<p>Het ministerie van Economische Zaken (EZ) onderkent de gevoeligheid van het voornemen van NAM om tot gaswinning uit het gasveld Ternaard over te gaan. De Waddenzee is een uniek en kwetsbaar gebied. Dit maakt dat het voornemen van NAM zorgvuldig en kritisch wordt beoordeeld volgens de criteria die zijn opgenomen in de Structuurvisie Waddenzee, de Mijnbouwwet en de Wet natuurbescherming. Dit betekent dat het oprichten van de installaties en het feitelijk winnen van gas enkel vanaf land mag plaatsvinden en niet in het Natura 2000-gebied Waddenzee.</p> <p>Daarbij is gaswinning onder de Waddenzee enkel toegestaan als de bodemdalingssnelheid door de gaswinning blijft binnen de beschikbare gebruiksruimte, er geen aantasting van de natuurlijke kenmerken van de Waddenzee plaatsvindt en er dus geen schade optreedt aan de natuur.</p>

		<p>Om dit zorgvuldig te kunnen beoordelen, rapporteert NAM jaarlijks aan de minister van EZ op basis van het vigerende meet- en regelprotocol, het meetplan en het monitoringsprogramma. De minister van EZ stuurt deze rapporten van NAM steeds onverwijld en integraal voor advies door naar de Auditcommissie gaswinning onder de Waddenzee (hierna: Auditcommissie). De Auditcommissie toetst elk jaar op basis van deze rapportages van NAM of de gaswinning onder de Waddenzee (onder de kombergingsgebieden Pinkegat en Zoutkamperlaag) in het betreffende meet- en monitoringsjaar binnen de toegestane grenzen van het instemmingsbesluit en de voorwaarden genoemd in de Natuurbeschermingswetvergunning is gebleven en adviseert de minister van EZ hierover. Indien de meet- en monitoringsresultaten en het advies van de Auditcommissie aangeven dat een (dreigende) overschrijding van het meegroeivermogen aan de orde is, zal de minister van EZ de gaswinning in het betreffende gebied geheel of gedeeltelijk stil leggen ('hand aan de kraan').</p> <p>In 2013-2014 is de werking van het 'hand aan de kraan'-principe in de periode 2007 - 2012 geëvalueerd. De conclusies uit deze evaluatie, en het advies van de Auditcommissie daarover zijn op 19 december 2014 door de minister van EZ middels een brief aan de Tweede Kamer gerapporteerd (Kamerstuk 29 684, nr. 119). Uit deze brief blijkt dat de ervaringen met de gaswinning onder de Waddenzee vanaf 2007 uitwijzen dat er wordt voldaan aan de randvoorwaarde uit de Structuurvisie Waddenzee "dat er wetenschappelijk gezien redelijkerwijs geen twijfel bestaat dat er geen schadelijke gevolgen zijn voor de in de Structuurvisie beschreven waarden en kenmerken." Dit beeld is verder bevestigd in de adviezen van de Auditcommissie over de monitoringsjaren 2014 en 2015. Zodoende concludeert de minister van EZ dat het instrument naar tevredenheid functioneert, voldoende inzicht biedt in het optreden van eventuele effecten, en voldoende mogelijkheden biedt om zo nodig in te grijpen.</p> <p>In het kader van de zorgvuldigheid heeft het ministerie van EZ in dit stadium van de procedure ook de commissie m.e.r. gevraagd om advies over de concept-NRD. Dit advies van de Commissie m.e.r. heeft tot enkele wijzigingen geleid in de NRD en wordt met de NRD meegenomen als kader voor de verdere invulling van het MER.</p>
--	--	--

13. Leefbaarheid		
	Zienswijze	Antwoord
13.1	Een aantal indieners maakt zich zorgen over mogelijk toenemende verkeersdruk in het dorp Ternaard en stank- en geluidsoverlast als de winningslocatie vlak bij het dorp Ternaard gerealiseerd wordt. Ook maakt men zich zorgen over het verlies aan rust en ruimte.	<p>Het is momenteel nog niet duidelijk of de bestaande locatie bij het dorp Ternaard ook inderdaad de locatie wordt waar NAM haar winningsoperatie mag uitvoeren. Er zijn meerdere locatie alternatieven onderdeel van het MER.</p> <p>Voor al deze locaties geldt dat er ook onderzocht zal worden wat de impact van verkeer, geluid en geur zal zijn. Ook zal het MER maatregelen in kaart brengen om deze effecten indien noodzakelijk te mitigeren. Deze elementen zullen meegenomen worden in de afweging over welke locatie uiteindelijk het meest geschikt is. Daarvoor geldt bovendien ook dat, ongeacht locatie, door EZ voorschriften zullen worden opgenomen over welke maatregelen NAM moet treffen om overlast te beperken.</p>
13.2	In de meeste zienswijzen geven de indieners aan dat ze zich zorgen maken over mogelijke schade door gaswinning, onduidelijke schadeprocedures en eventuele waardedaling van hun onroerend goed door de mogelijke winning van aardgas in hun omgeving.	<p>Veiligheid staat bij mijnbouwactiviteiten voorop. Daarvoor is een zorgvuldige besluitvorming rond mijnbouwtrajecten onmisbaar. Het voornemen van NAM moet voldoen aan strenge eisen met betrekking tot veiligheid en effecten op de omgeving.</p> <p>In het MER zullen de effecten van het voornemen van NAM uitvoerig in kaart gebracht worden. Bij het in kaart brengen van de effecten, moeten ook de mitigerende maatregelen inzichtelijk gemaakt worden. Waar nodig zal het ministerie van EZ voorschriften opnemen in de noodzakelijke vergunningen, zodat effecten geminimaliseerd worden. De effecten die in het MER worden onderzocht zijn terug te vinden in hoofdstuk 4.7 van de NRD.</p> <p>De beschrijving van de mogelijke bodemdaling en de effecten daarvan moeten vastgelegd worden in het winningsplan. Over dit winningsplan wordt – voorafgaand aan de besluitvorming door de Minister van EZ hierover – nog onafhankelijk geadviseerd door TNO, Staatstoezicht op de Mijnen, de Technische Commissie Bodembeweging en de Mijnraad.</p> <p>Momenteel is nog niet duidelijk of de winning effecten gaat hebben op land. Om daling, beweging en bevingen te monitoren heeft het ministerie van EZ aan NAM gevraagd om in het projectgebied in overleg met omwonenden en belanghebbenden een representatieve nulmeting vorm te geven.</p>

13.3		<p>Schade afhandeling</p> <p>Het ministerie van EZ wil mensen met (mogelijke) mijnbouwschade ontzorgen. Om dit te doen is er vanaf januari 2017 één landelijk loket voor mijnbouwschade ingesteld bij de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland.</p> <p>Het landelijk loket mijnbouwschade heeft ten doel om burgers en ondernemers die vermoeden dat zij schade ondervinden door mijnbouw, van begrijpelijke en bruikbare informatie te voorzien, te begeleiden naar de juiste instanties en vooral te voorkomen dat vragenstellers van het kastje naar de muur worden gestuurd.</p> <p>Voor gebieden waar eventuele schade door bodembeweging evident geen relatie heeft met mijnbouw, zal de vragensteller worden doorverwezen naar de betreffende gemeente, provincie of het waterschap.</p> <p>NAM heeft een zorgplicht t.a.v. de uitvoering van haar mijnbouwactiviteiten (Mijnbouwwet). Zij moet maatregelen nemen om mijnbouwschade en onveilige situaties te voorkomen. Als er desondanks toch schade ontstaat door de aanleg van het mijnbouwwerk of de gaswinning, zal NAM deze vergoeden. NAM moet vóór, tijdens en tot 30 jaar na de gaswinning de bodembeweging meten.</p>
------	--	---

2. Beantwoording zienswijzen van verenigingen en partijen (R013, R017, R018 en R023).

21. Friese Nationale Partij Dongeradeel (R013)		
	Zienswijze	Antwoord
21.1	Geen schade aan het unieke Waddengebied	Zie 12.1.
21.2	Verzakkingen aan bijvoorbeeld de zeedijk vragen om scherp toezicht. Je moet er niet aan denken dat er iets met onze primaire zeekering gebeurt.	Veiligheid in relatie tot de zeedijk wordt meegenomen in het MER. Het Wetterskip is verantwoordelijk voor het toezicht op de dijk. Zie voor meer informatie ook 33.7.
21.3	Een algemene nulmeting van alle huizen en bezittingen en de zeedijk is voor de FNP Dongeradeel een eis om te kunnen boren. Een dergelijke nulmeting zal dan in een brede strook plaats moeten vinden.	<p>De minister van EZ heeft aangegeven daar waar het noodzakelijk is, representatieve nulmetingen te vragen aan de initiatiefnemer in het kader van het winningsplan. In het geval van de RCR Gaswinning Ternaard heeft het ministerie van EZ dit verzoek ook neergelegd bij NAM.</p> <p>NAM wil graag met de betrokken partijen in de omgeving in gesprek gaan over het meten en monitoren van bodemdaling. Ook de manier waarop deze nulmetingen moeten plaatsvinden is dan onderwerp van gesprek.</p> <p>Op basis van de Overeenkomst Bodemdaling Aardgaswinning Fryslân, afgesloten tussen de Provincie Friesland, Wetterskip Fryslân en NAM, wordt het plan van aanpak voor nulmetingen voorgelegd aan de Commissie bodemdaling gaswinning Fryslân. De commissie zal het plan onder andere toetsen op onafhankelijkheid, doelmatigheid en kwaliteit van de opnames.</p>
21.4	De FNP Dongeradeel wil echter zekerheid inzake de afwikkeling van eventuele schade en zekerheid met betrekking tot onze veiligheid. Vooraf dient er een onafhankelijke schadetoetsingscommissie in het leven te worden geroepen. Een commissie die bestaat uit deskundigen die niet aan NAM verbonden zijn en schade dient via omgekeerde bewijslast ruimhartig te worden uitgekeerd vanuit een vooraf in te stellen schadefonds.	<p>Zie 13.2 en 13.3.</p> <p>Via het landelijk loket mijnbouwschade kan een klacht leiden tot een inhoudelijke beoordeling hiervan door de onafhankelijke Technische commissie bodembeweging (Tcbb) of een andere onafhankelijke commissie. Indien het oorzakelijk verband tussen de schade en de mijnbouwactiviteit is vastgesteld, vindt vergoeding hiervan plaats. Indien de mijnbouwonderneming hiertoe niet meer in staat is, vindt vergoeding plaats vanuit het Waarborgfonds mijnbouwschade.</p> <p>Zie voor omkering van de bewijslast het antwoord op zienswijze 23.2.</p>

21.5	De FNP Dongeradeel is ook van mening dat het EBN (Energiebeheer Nederland), dat betrokken is bij de winning en verkoop van gas, mede aansprakelijk is voor schade.	Dit onderwerp valt buiten de reikwijdte van het MER.
------	--	--

22. Waddenvereniging / Natuur- en Milieufederatie Groningen / It Fryske Gea / Groninger Bodembeweging (R017)

	Zienswijze	Antwoord
22.1	Het kleine velden beleid is van de jaren '70. Het valt te betwijfelen of dit oude beleid nog houdbaar is in de huidige tijd met de Europese ratificatie van de klimaatafspraken in Parijs. Willen de klimaatdoelstellingen gehaald kunnen worden, dan is het noodzakelijk om grote delen van de voorraden fossiele brandstof in de bodem te laten zitten. Het ligt dan voor de hand om voorraden onder de meest kwetsbare gebieden, zoals het Werelderfgoed Waddenzee, als eerste niet te winnen. De keus om het gasveld Ternaard te gaan winnen is daar mee in strijd.	Zie 11.1. In de discussie in de Tweede Kamer in juni/juli 2016 over de gewijzigde Mijnbouwwet (zoals van kracht per 1 januari 2017) is de relatie tussen het kleine veldenbeleid en het Werelderfgoed Waddenzee nadrukkelijk aan de orde geweest. De conclusie is dat gaswinning onder de Waddenzee vanaf het vaste land, onder de strikte randvoorwaarden zoals uiteengezet in de Structuurvisie Waddenzee, mogelijk blijft. Alhoewel voor veel kleine velden geldt dat het om relatief kleine wingebieden gaat, leveren alle kleine velden tezamen een aanzienlijke bijdrage aan de jaarlijkse Nederlandse gasproductie. Zo werd, zoals gemeld in de brief aan de Tweede Kamer van 6 november 2015, in 2014 in totaal circa 24 miljard m ³ gas gewonnen dat afkomstig was uit de kleine velden, waarvan circa 15 miljard m ³ offshore.
22.2	Terzijde merken de natuurorganisaties op, dat niet alle verwijzingen in het ontwerp voor de NRD kloppen.	Wij hebben de NRD hierop nagelopen en aangepast.
22.3	De natuurorganisaties onderschrijven de noodzaak tot het opstellen van een passende beoordeling (PB) en het doorlopen van de uitgebreide m.e.r.-procedure.	Deze zienswijze wordt als een ondersteuning van de huidige aanpak gezien. Significante gevolgen op betrokken Natura 2000-gebieden kunnen niet op voorhand worden uitgesloten. Daarom is een Passende Beoordeling op grond van de Wet natuur-bescherming nodig en moet een uitgebreide m.e.r.-procedure worden doorlopen.
22.4	Bij de alternatieven zal in het MER ook het alternatief 'niet boren en winnen' nadrukkelijk in beeld moeten komen.	Het alternatief 'niet boren en winnen' vanuit Ternaard komt in het MER in beeld als de autonome ontwikkeling van het gebied. Deze autonome ontwikkeling van het kombergingsgebied Pinkegat wordt bij de effectbeoordeling in het MER meegenomen als referentie.

22.5	<p>Wettelijk is vastgelegd, dat de RCR moet worden gevolgd. Op dit moment wordt de RCR in opdracht van het ministerie van Economische Zaken (EZ) geëvalueerd. De natuurorganisaties gaan er van uit, dat de resultaten van deze evaluatie grondslag zullen zijn voor de wijze waarop de RCR-procedure in het onderhavige geval zal worden gevolgd. De natuurorganisaties veronderstellen, dat daartoe een rijksinpassingsplan zal worden op- en vastgesteld en zij hebben er goede nota van genomen, dat in dat geval ook de Crisis- en herstelwet (Chw) op dit project van toepassing is.</p>	<p>De RCR Gaswinning Ternaard is aangemerkt als pilot voor zowel omgevingsmanagement alsook het toepassen van nieuwe wetgeving. Dit betreft zowel de Omgevingswet als de Mijnbouwwet. Waar mogelijk worden ook de conclusies uit de evaluatie RCR meegenomen in dit traject.</p> <p>Ten behoeve van het voornemen van NAM zal inderdaad een inpassingsplan worden opgesteld.</p>
22.6	<p>De natuurorganisaties gaan er van uit en – voor zover dat nog niet het geval is – bevelen aan, dat alle noodzakelijke toestemmingen en vergunningen in een keer voor inspraak en eventueel daaraanvolgend beroep ter beschikking komen.</p>	<p>Conform de RCR procedure zullen zowel het inpassingsplan en de onderhavige projectbesluiten zoals vergunningen, in zowel ontwerp als definitieve vorm, gelijktijdig ter inzage liggen.</p>
22.7	<p>Zij constateren, dat op dit project niet alleen de nieuwe Wet natuurbescherming (waarschijnlijke invoering per 1 januari 2017) maar ook de gewijzigde Mijnbouwwet (nu nog aanhangig bij de Eerste Kamer) van toepassing zullen zijn.</p>	<p>Beide constatering kloppen – beide wetten zijn per 1 januari 2017 van kracht.</p>
22.8	<p>Hiervoor onder 1.1 is al aangegeven, dat de natuurorganisaties de noodzaak van deze gaswinning betwisten. De energietransitie maakt het niet alleen noodzakelijk om tussen nu en 2050 tot forse energiebesparing te komen maar ook voor het overige merendeels over te gaan op duurzame energievoorziening.</p>	<p>Zie 11.1.</p>

<p>22.9</p>	<p>NAM heeft als doel voor dit project: Het op duurzame, veilige en optimale wijze winnen van het aardgas uit het Ternaard gasveld, binnen de beschikbare gebruiksruimte voor gaswinning in de Waddenzee en met toepassing van het 'hand aan de kraan'-principe. De natuurorganisaties merken hierbij op, dat in dit doel ten onrechte niet voorkomt, dat de effecten op de natuur geminimaliseerd moeten worden. Daarbij komt, dat door de wijze van de omschrijving van het doel mogelijke alternatieven voor dit project onderbelicht blijven.</p>	<p>EZ stelt voorwaarden aan het initiatief van NAM, te weten aan de hand van de maatregelen uit de Structuurvisie Waddenzee (zoals het 'hand aan de kraan'-principe) en door het opstellen van een milieueffectrapport en een passende beoordeling. Het initiatief van NAM moet binnen de kaders van de vigerende wet- en regelgeving gerealiseerd kunnen worden. Deze kaders zien er op toe dat er geen aantasting van de natuurlijke kenmerken van de Waddenzee plaatsvinden en er dus geen schade optreedt aan de natuur. Als dit wel het geval dreigt te zijn dan wordt er ingegrepen ('hand aan de kraan'). Zie ook antwoord 12.1.</p>
<p>22.10</p>	<p>Omgevingsmanagement moet niet ontaarden in 'het door de strot duwen' van maatschappelijk ongewenste besluiten. Zoals hiervoor al kort aangegeven zijn er goede argumenten om af te zien van de winning van gas onder de Waddenzee. Geen omgevingsmanagement van welke aard dan ook kan dit project maatschappelijk wenselijker maken.</p> <p>Als Ternaard een pilot is voor het omgevingsmanagement, dan zal vooraf bepaald moeten worden wat de doelstellingen van die pilot en wat de criteria voor succes of falen zijn.</p>	<p>Het ministerie van EZ staat ten alle tijde een zorgvuldige afweging van alle spelende belangen voor. Omgevingsmanagement wordt ingezet om in gesprek te gaan en te blijven met belanghebbenden over zorgen en aandachtspunten. Waar mogelijk worden deze punten op passende wijze geïntegreerd in het uiteindelijke besluit over het initiatief van NAM.</p> <p>De doelstellingen van de pilot zijn primair procedureel van aard. Op verschillende plekken in de formele procedure wordt nadrukkelijker aandacht besteed aan de belangen van de omgeving, en het betrekken van de omgeving en de belangen bij de procedure. Onder andere door de procedure te starten met een verkenning en voor het winningsplan uit te gaan van de nieuwe procedure voor het instemmingsbesluit winningsplan.</p> <p>Daarnaast wordt, conform de visie op omgevingsmanagement, in gezamenlijkheid met de omgeving aandacht besteed aan onderwerpen die niet direct in het MER thuishoren, zoals een representatieve nulmeting en lusten en lasten. Tot slot wordt er in algemene zin nadrukkelijk aandacht besteed aan het vormgeven van transparante, toegankelijke communicatie en procesinformatie.</p>

22.11	<p>Het Nederlandse energiebeleid is (nog) onvoldoende afgestemd op nieuwe ontwikkelingen, zoals het klimaatakkoord van Parijs 2015 en de recente signalen rond een versnelde zeespiegelstijging als gevolg van het smelten van ijskappen, in het bijzonder Antarctica. Het voortzetten van dit project op grond van dit verouderde beleid is ongewenst. Aan aardgas is een veel te grote rol toegekend in de energietransitie. Dit veroorzaakt eigenlijk alleen maar het vooruitschuiven van het probleem, namelijk dat de Nederlandse maatschappij in 2050 geheel fossielvrij moet zijn. Daarvoor is niet alleen een omschakeling naar andere, duurzame, energiebronnen nodig maar is het ook noodzakelijk om het energiegebruik drastisch te verminderen. Daarbij komt, dat het kleine velden beleid ontwikkeld is onder een geheel ander situatie van 50 jaar geleden en nodig herziening behoeft. Dit nog even los van het feit dat het gasvoorkomen Ternaard nauwelijks nog een klein veld kan worden genoemd.</p>	Zie 11.1.
22.12	<p>Er is onduidelijkheid over de rol van de structuurvisie ondergrond (STRONG). Enerzijds bereiken ons berichten, dat de Waddenzee geen deel zal uitmaken van deze visie. Anderzijds staat er in deze concept-NRD dat in het MER de doorwerking van Strong zal worden opgenomen. Dit ware te verduidelijken in de NRD.</p>	<p>Zoals aangegeven in paragraaf 2.4.3 van de NRD zal het MER ingaan op hoe de Structuurvisie Ondergrond eventueel doorwerking heeft op het voornemen door het ontwerp van die structuurvisie te beschouwen.</p>

22.13	In het MER zal – beter dan in de NRD –moeten worden onderbouwd, dat het gasvoorkomen Ternaard onontbeerlijk is voor de Nederlandse energievoorziening. Kan die onderbouwing niet afdoende geleverd worden, dan zal van het winnen uit dit veld moeten worden afgezien op grond van de kwetsbaarheid van het waddengebied.	Een verdere uitwerking van het beleidskader waarbinnen het initiatief van NAM plaatsvindt zal terug te vinden zijn in het inpassingsplan.
22.14	Hoe valt deze winning te rijmen met recente berichten over een overschot aan gas aan de kant van Engie?	Dit onderwerp valt buiten de reikwijdte van de gaswinning Ternaard.
22.15	In hoeverre speelt de uitbreiding van de stikstofinstallatie in Zuidbroek hierin een rol, ook in relatie tot de beslissing om de komende vijf jaren jaarlijks 24 miljard m3 of meer te winnen uit het Groninger veld?	Dit onderwerp valt buiten de reikwijdte van de gaswinning Ternaard.
22.16	Op grond van het voorzorgbeginsel zal er bij het toestaan van nieuwe gaswinning rekening moeten worden gehouden met de onzekerheden ten aanzien van de vier factoren, die de gebruiksruimte bepalen: meegroeivermogen als gevolg van sedimentatie, bodemdaling door gaswinning, na-ijleffect van de gaswinning en zeespiegelstijging.	<p>In het MER worden de door u genoemde onderdelen onderzocht en zodoende zijn ze onderdeel van de afweging rondom de te nemen besluiten. Gedurende de winning wordt jaarlijks gemeten wat de daadwerkelijke bodemdaling is. Hierover wordt gerapporteerd aan de Auditcommissie gaswinning Waddenzee, die indien noodzakelijk de minister adviseert het 'hand aan de kraan'-principe toe te passen.</p> <p>Het scenario voor zeespiegelstijging wordt elk vijf jaar geactualiseerd waarbij nieuwe inzichten en ontwikkelingen worden meegenomen. Deze actualisatie leidt tot een herziening van het instemmingsbesluit met het winningsplan.</p>
22.17	De vaak onverwachte uitkomsten uit de meet- en regelcyclus van de bestaande velden (zoals de verschillen tussen de uitkomsten voor het Pinkegat tussen 2014 en 2015) nopen tot extra voorzichtigheid. De resultaten moeten niet alleen voor deskundigen maar ook voor het algemeen publiek te volgen zijn.	De resultaten uit de meet- en monitoringprogramma's worden jaarlijks openbaar gemaakt en voorzien van een toegankelijke samenvatting waarin de essentiële uitkomsten toegelicht worden.

22.18	Uit de monitoringsgegevens over de huidige gaswinningen onder de Waddenzee blijkt, dat de gehanteerde modellen nog steeds maar beperkte waarde hebben. Dat verplicht tot extra voorzichtigheid op grond van het voorzorgbeginsel. Grotere kennis over de bodemdaling en over de sedimentatieprocessen is noodzakelijk voordat tot de winning van een volgend gasveld kan worden besloten.	In het MER wordt gebruik gemaakt van alle actuele kennis over bodemdaling en sedimentatieprocessen. Op basis van die kennis kunnen de milieueffecten van de gaswinning Ternaard met voldoende zekerheid worden vastgesteld. Nieuwe inzichten m.b.t. sedimentatie en bodemdaling worden jaarlijks meegenomen in de analyse van de belasting van de gebruiksruimte.
22.19	Voor de sedimentatie zal moeten worden uitgegaan van een worst-case situatie, die gestoeld is op de beste en meest recente wetenschappelijke inzichten. Inclusief de resultaten van de meet- en regelcyclus van de bestaande winningen en lopende studies, zoals de Long term Survey (LTS).	De aanvraag van NAM is leidend voor het MER. De aanvraag zal uitgaan van een winningsscenario waarvan het bodemdalingseffect maximaal is en dat gezien kan worden als 'worst case'. Gaswinning onder de Waddenzee is enkel toegestaan als de bodemdalingssnelheid door de gaswinning blijft binnen de beschikbare gebruiksruimte, er geen aantasting van de natuurlijke kenmerken van de Waddenzee plaatsvinden en er dus geen schade optreedt aan de natuur. De Auditcommissie ziet in dit verband toe op de uitkomsten van de monitoring. Het 'worst case'-winningsscenario kan enkel ten uitvoer worden gebracht als de bodemdalingssnelheid onder de Waddenzee past binnen de voor de gaswinning in het Pinkegat beschikbare gebruiksruimte. NAM geeft aan bij de onderliggende bodemdalingberekeningen gebruik te zullen maken van de uitkomsten van de 'Long Term Subsidence'-studie, die medio februari 2017 beschikbaar komen.
22.20	Voor de zeespiegelstijging zal uitgegaan dienen te worden van de meest recente inzichten. Niet alleen op basis van metingen langs de Nederlandse kust maar ook op basis van de internationale en nationale kennis van de ontwikkeling van de zeespiegel.	Het geactualiseerde beleidsscenario voor de zeespiegelstijging voor delfstofwinning onder de Waddenzee is in augustus 2016 vastgesteld. Daarbij is tevens de gebruiksruimte voor de periode 2016-2021 vastgesteld. De beschikbare gebruiksruimte voor de gaswinning in het kombergingsgebied Pinkegat is bepalend voor de maximaal te winnen hoeveelheid gas uit het Ternaardveld. Vijfjaarlijks wordt dit beleidsscenario voor de zeespiegelstijging opnieuw vastgesteld. Dit leidt, na de initiële instemming, tot een periodieke herziening van het instemmingsbesluit met het winningsplan. Hierdoor wordt geborgd dat elke 5 jaar opnieuw wordt uitgegaan van een gebruiksruimte die is gebaseerd op de meest actuele inzichten ten aanzien van de zeespiegelstijging.
22.21	Daarbij dient er ook rekening gehouden te worden met de voornemens van het IPCC en het KNMI om op korte termijn de scenario's te herzien vanwege de signalen, dat de ijskap van Antarctica sneller smelt dan gedacht. In dit verband is het aanbevelenswaardig om een beslissing over het winnen van gas uit het voorkomen Ternaard pas te nemen nadat die nieuwe studies en scenario's verschenen zijn.	NAM dient hier in haar bedrijfsvoering rekening mee te houden. De totale hoeveelheid gas die uit het gasveld Ternaard gewonnen kan worden, is door bovengenoemd mechanisme niet op voorhand aan te geven.
22.22	Daarbij dient er vooraf de zekerheid te zijn, dat de gebruiksruimte voor de gehele winning beschikbaar is op grond van die wetenschappelijke inzichten en dat daar duidelijke grenzen aan worden gesteld. Mocht	

	blijken, dat de gebruikruimte, waarin alle onzekerheden afdoende verdisconteerd zijn, niet leidt tot een economisch en maatschappelijk haalbare winning, dan zal op die grond van deze winning moeten worden afgezien.	(Zie antwoord vorige pagina)
22.23	Aangezien deze scenario's nog niet bekend zijn, kan de gebruikruimte nu niet op verantwoorde wijze worden berekend. Het is dan ook niet duidelijk of de voorgenomen winning van 4 miljard m ³ uit dit veld op grond van de gebruikruimte wel realiseerbaar is.	
22.24	Ten aanzien van aardbevingen gaat het niet alleen om de directe veiligheid, maar ook om de waterveiligheid.	Bij het onderwerp aardbevingen wordt ingegaan op de risico's, zoals bijvoorbeeld de mogelijke effecten op de waterkering. Zie eventueel ook 33.7.
22.25	Er worden mogelijk twee putten geboord (voetnoot 1). Worden effecten van deze tweede boring ook in het MER beschreven? Wat heeft dit voor consequenties? Moet er twee keer schuin worden geboord en is de business case dan wel sluitend?	De effecten van een tweede boring worden ook in het MER beschreven. Indien deze tweede boring wordt uitgevoerd zullen de effecten vergelijkbaar zijn als bij de eerste boring. Ook een extra boring wordt vanaf land schuin naar het gasveld geboord. Indien een tweede boring noodzakelijk is en zal worden uitgevoerd dan zal er hiervoor ook een sluitende business case zijn.
22.26	Bij de keus voor de elektriciteitsvoorziening is een dieselgenerator minderwaardig (uitstoot). Neem ook alternatieven mee voor een duurzame energievoorziening, waar bij deze energievoorziening toekomstige baten kan hebben voor de omgeving.	In het MER wordt voor de boorfase gekeken naar de mogelijkheid de boortoren door middel van elektriciteit aan te drijven.
22.27	Het MER dient ook antwoord te geven op de vraag wat de criteria zijn voor goede of minder goede kwaliteit van het gas. Ook mogelijke onvoorzien onderhoudswerkzaamheden en risico's dienen in het MER afgewogen te worden.	Gaskwaliteit valt buiten de reikwijdte van dit MER. Onderhoudswerkzaamheden worden in het kader van de winning generiek meegenomen in het MER. In het kader van veiligheid worden eventuele risico's onderzocht. Zie ook 22.33.

22.28	<p>Zoals hiervoor al gesteld, is ten onrechte in de NRD niet voorgesteld om in het MER ook het nul-alternatief (niet boren en winnen) mee te nemen. Dat moet wel. De afweging van alternatieven moet sowieso zodanig zijn ingericht, dat alle redelijke mogelijkheden in beeld komen.</p>	<p>Het alternatief 'niet boren en winnen' vanuit Ternaard komt in het MER in beeld als de autonome ontwikkeling van het gebied. Deze autonome ontwikkeling van het kombergingsgebied Pinkegat wordt bij de effectbeoordeling in het MER meegenomen als referentie.</p>
22.29	<p>In het ontwerp voor de NRD ontbreekt een beschouwing welke alternatieven tot die redelijke alternatieven behoren. In dit verband wijzen wij er op, dat op het moment dat het MER gereed komt casu quo basis zal vormen voor verdere besluitvorming het wetsvoorstel wijziging van de Wet milieubeheer in verband met de implementatie van de wijziging van de mer-richtlijn (Tweede Kamer 34287) tot wet zal zijn verheven of – als dit nog geen wet is – de wijziging van de mer-richtlijn rechtstreekse werking zal hebben gekregen. Daardoor is het beschrijven en beoordelen van redelijke alternatieven verplicht.</p>	<p>De NRD bevat een afweging die leidt tot een selectie van drie zoekgebieden voor (alternatieve) locaties voor het voornemen, die zullen worden uitgewerkt in het MER. Deze alternatieven bevatten zowel een andere locatie als ook per locatie-alternatief een aantal tracéalternatieven. De combinatie van deze locatie-alternatieven en tracé-alternatieven zal leiden tot de te beschouwen realistische alternatieven. Daarnaast zal het MER ook een referentiesituatie schetsen, waaraan de alternatieven getoetst worden.</p> <p>In het geval van de mer-richtlijn is voor dit project het overgangsrecht van toepassing, waarin de huidige richtlijn (en daarop gebaseerde wetgeving) blijft gelden. Dit omdat in dit geval de uitgebreide procedure geldt en het bevoegd gezag op 8 september 2016 kennis heeft gegeven van het voornemen. In het MER zullen redelijkerwijs te beschouwen alternatieven voor het pijpleidingtracé worden meegenomen.</p>
22.30	<p>Zolang het definitieve leiding tracé nog niet bekend is, zal in het MER rekening gehouden moeten worden met alle varianten in een worst case-situatie. Ook zal met andere onduidelijkheden rekening moeten worden gehouden. De NRD gaat er weliswaar van uit dat fracking niet nodig zal zijn, maar sluit fracking niet uit. Op grond van de worst-case benadering moeten de mogelijke gevolgen van fracking dan ook volledig in het MER in beeld gebracht worden.</p>	<p>Op basis van nu beschikbare gegevens en nadere analyses van het Ternaard gasvoorkomen verwacht NAM geen putstimulatie door middel van de frack methode nodig te hebben. Deze techniek maakt daarom geen onderdeel uit van het voornemen van NAM en wordt om die reden ook niet verder in het MER onderzocht. Dit is aangepast in de NRD.</p> <p>Mocht stimulatie in de toekomst toch noodzakelijk blijken dan zal NAM daarvoor de gangbare vergunningenprocedure moeten doorlopen, inclusief bijbehorende milieuonderzoeken.</p>

22.31	Ter compensatie van de bodemdaling zal ook hier voorzien worden in zandsuppleties. De mogelijke negatieve effecten daarvan horen eveneens in het MER aan de orde te komen. Daaronder vallen ook de effecten van mogelijke verandering van de samenstelling van de sedimentatie. De resultaten van het onderzoeksprogramma van RWS naar de effecten van zandsuppleties horen daar bij.	In het MER zal aandacht worden besteed aan de mogelijke effecten van zandsuppletie, waarbij gebruik zal worden gemaakt van de meest recent beschikbare kennis.
22.32	In het MER moet ook duidelijk zijn hoe zal worden omgegaan met na-ijleffecten na verwijdering.	Dit zal worden beschreven in het MER.
22.33	In alle fasen van het project dienen de mogelijke effecten van calamiteiten meegewogen te worden.	Veiligheid wordt uitvoerig voor alle fasen van het project (boring, aanleg leiding, winning, verwijdering) onderzocht in het MER. Binnen dit kader is er ook aandacht voor calamiteiten. Zo worden bijvoorbeeld het risico op een blow-out, mogelijke lekkage en veiligheidsrisico's met betrekking tot de gastransportleiding onderzocht. Eventuele effecten worden zichtbaar gemaakt in het MER.
22.34	Bij de beoordeling van cumulatieve effecten dient per instandhoudingsdoelstelling van de Natura 2000-gebieden niet alleen gekeken te worden naar bodemdaling en bodemberoering veroorzakende activiteiten, maar dienen ook mogelijke (rest)effecten van andere activiteiten betrokken te worden.	De cumulatieve effecten zullen zorgvuldig worden beoordeeld volgens de wettelijke criteria en laatste jurisprudentie.
22.35	In verschillende delen van de Waddenzee vindt versnelde bodemdaling plaats door delfstofwinning. Deze versnelde bodemdaling wordt weliswaar gecompenseerd door extra opslibbing van de platen, maar blijkt in de praktijk toch te leiden tot een tijdelijke afname van de oppervlakte droogvallende platen in de Waddenzee. Het MER dient de cumulatieve effecten hiervan in beeld te brengen: gedurende welke periode zal de oppervlakte droogvallende platen afnemen ten gevolge van dit project in combinatie met	In het MER en de Passende Beoordeling zullen de effecten van de verschillende activiteiten op het areaal droogvallende platen in beeld worden gebracht. Bij de beoordeling zal de cumulatie met andere diepe delfstofwinningsactiviteiten in beschouwing worden genomen.

	andere plannen en projecten en welk oppervlakte aan droogvallende platen in totaal verdwijnt (al dan niet tijdelijk) onder water?	
22.36	<p>Tevens dient in beeld gebracht te worden welke gevolgen de versnelde opslibbing van al deze activiteiten tezamen heeft voor de kwaliteit van de platen als foerageergebied. Worden de platen zandiger of neemt het slibgehalte juist toe? Wat betekent dit voor de voedselbeschikbaarheid?</p> <p>Als de bodemdalingskom zich verder uitstrekt dan het kombergingsgebied Pinkegat dienen ook andere bekkens aan de orde te komen.</p>	In het MER en de Passende Beoordeling worden de mogelijke effecten van bodemdaling op de sedimentsamenstelling en de mogelijke doorwerking op het ecosysteem van de droogvallende platen beschouwd.
22.37	Het onderzoek naar effecten van de bodemdaling op land dient zich niet te beperken tot natuur, landbouw en bebouwing maar zich ook uit te strekken tot de sociaaleconomische effecten.	In het MER zal in beeld gebracht worden wat de effecten op de leefbaarheid van het gebied zullen zijn. Sociaaleconomische effecten vallen buiten de reikwijdte van het MER. Op basis van de verwachte milieueffecten is er vooralsnog geen aanleiding om nader onderzoek naar sociaaleconomische effecten uit te voeren.
22.38	Volgens de NRD wordt de transportleiding wel schoongemaakt, maar niet verwijderd omdat deze mogelijk voor andere doeleinden kan worden gebruikt. De mogelijke gevolgen en risico's van deze mogelijke andere doeleinden dienen in het MER te worden belicht. Wat gebeurt er met de leidingen als die na de verwijdering geen andere functie kunnen krijgen? Blijft NAM dan verantwoordelijk voor toekomstige verwijdering? In het MER dienen ook de mogelijk gevolgen van al dan niet verwijderen in beeld gebracht te worden.	Indien de leiding mogelijk in de toekomst voor andere doeleinden gebruikt kan worden dan zal er op dat moment gekeken worden naar de publiek- en privaatrechtelijke voorwaarden. Echter, dit is een afweging die op dat moment wordt gemaakt. Zolang NAM de leiding in gebruik heeft is NAM verantwoordelijk voor het beheer van de leiding. Indien de leiding niet meer gebruikt wordt voor de gaswinning en deze niet voor andere doeleinden in aanmerking komt zal NAM deze verwijderen. De effecten van een eventuele verwijdering worden inzichtelijk gemaakt in het MER.

22.39	De natuurorganisaties verzoeken u om de bestaande Commissie Waddengas (ingesteld naar aanleiding van de gaswinningen Moddergat, Lauwersoog en Vierhuizen) te betrekken bij de ontwikkeling van het MER en het verdere beloop ten behoeve van deze gaswinning.	Het ministerie van EZ zal de Commissie Waddengas te zijner tijd om advies vragen inzake het meet- en monitoringsplan.
-------	---	---

23. Vereniging van Dorpsbelangen Ternaard (R018)

	Zienswijze	Antwoord
23.1	Nulmeting met periodieke herhalingsmetingen voor al het ontroerend goed, waterhuishouding, landbouwgebied etc.	<p>De minister van EZ heeft aangegeven daar waar het noodzakelijk is, representatieve nulmetingen te vragen aan de initiatiefnemer in het kader van het winningsplan. In het geval van de RCR Gaswinning Ternaard heeft het ministerie van EZ dit verzoek ook neergelegd bij NAM.</p> <p>NAM wil graag met de betrokken partijen in de omgeving in gesprek gaan over het meten en monitoren van bodemdaling. Ook de manier waarop deze nulmetingen moeten plaatsvinden is dan onderwerp van gesprek.</p> <p>Op basis van de Overeenkomst Bodemdaling Aardgaswinning Fryslân, afgesloten tussen de Provincie Friesland, Wetterskip Fryslân en NAM, wordt het plan van aanpak voor nulmetingen voorgelegd aan de Commissie bodemdaling gaswinning Fryslân. De commissie zal het plan onder andere toetsen op onafhankelijkheid, doelmatigheid en kwaliteit van de opnames.</p>
23.2	Omgekeerde bewijslast.	<p>In de Mijnbouwwet is vastgelegd dat omkering van de bewijslast enkel voor het effectgebied van de gaswinning uit het Groningenveld van toepassing is. Dit omdat alleen daar sprake is van grote aantallen schadegevallen als gevolg van de gaswinning in dat gebied.</p> <p>Verder stelt het ministerie van EZ één loket mijnbouwschade in, om mensen die mijnbouwschade (denken te) hebben te begeleiden bij het indienen en afhandelen van hun schadeclaim. Zie voor meer informatie 13.3.</p>

<p>23.3</p>	<p>Financiële tegemoetkoming voor de winningsregio. Dorpsbelang Ternaard denkt hierbij aan substantiële bijdragen voor duurzame investeringen in en rondom het dorp Ternaard.</p> <p>Hierbij valt te denken aan investeringen in duurzame energie (windmolens/zonnepanelen etc.), voorzieningen, infrastructuur etc. Voordat de vergunningen worden afgegeven dient hierover overeenstemming te komen. Inwoners, bedrijven, verenigingen en dorpsbelang dienen samen met NAM concrete plannen uit te werken.</p>	<p>In 2009 is het Waddenfonds vastgesteld waarin € 800 miljoen ter beschikking is gesteld aan partijen in het Waddengebied ter compensatie van lopende en toekomstige delfstoffenwinningen in en rondom het Waddengebied. Dit fonds wordt inmiddels beheerd door de provincies Friesland, Groningen en Noord-Holland om zo beter in te kunnen spelen op wensen en behoeften uit het Waddengebied. Het fonds is toegankelijk voor een breed scala aan initiatieven en partijen en beschikt de komende jaren nog over ruime middelen.</p> <p>Als pilot in het kader van de visie op omgevingsmanagement is het ministerie bezig het gesprek over verschillende issues rondom de RCR in de regio te organiseren en faciliteren. De verdeling van lusten en lasten is hier ook één van de onderwerpen. Het gesprek over lusten en lasten op projectniveau zal plaats vinden binnen de kaders van de visie op omgevingsmanagement en het voorgenomen project. Dat wil zeggen dat het in de eerste plaats aan de initiatiefnemer is om een regeling te treffen om de lusten van het project in de omgeving in balans te brengen met de lasten. In dit kader heeft NAM een Leefbaarheids- en Duurzaamheidsprogramma. Uit dit programma kunnen bijdragen aan lokale initiatieven op het gebied van leefbaarheid en duurzaamheid worden verleend.</p>
<p>23.4</p>	<p>In de notitie dienen alle zaken omtrent hinder of overlast op gebied van bijvoorbeeld geluid, verkeer, etc. goed te worden onderzocht en hierbij dienen voldoende maatregelen te worden getroffen.</p>	<p>De effecten van verkeer, geluid, licht, geur en trillingen worden onderzocht in het MER. Tevens worden mogelijke maatregelen in kaart gebracht. Waar noodzakelijk zal het ministerie van EZ voorschriften opnemen in de benodigde vergunningen.</p>
<p>23.5</p>	<p>Het dorp Ternaard ligt nog net binnen het winningsgebied. Overwogen/onderzocht moet worden om het winningsgebied in een straal rondom het dorp niet aan te wenden, zodat de kans op bodemdaling op dichtbebouwd gebied kan worden geminimaliseerd.</p>	<p>Uit het MER moet blijken hoeveel NAM uit het gasveld Ternaard mag winnen en in hoeverre dat mogelijke effecten gaat hebben op het dorp Ternaard. De boring zal plaatsvinden vanaf land naar een punt onder de Waddenzee. Vanuit dit punt zal de feitelijke winning uit het hele veld plaatsvinden. In hoeverre winning vanaf dat punt ook aanspraak doet op reserves in delen van het gasveld onder land, zal ook uit het MER blijken, omdat dit mede afhankelijk is van hoeveel er gewonnen mag worden en hoe de verschillende delen van het gasveld op deze winning reageren. Het is niet mogelijk om op voorhand winning uit die gebieden uit te sluiten.</p>

24. Stichting Fêste Grûn Dongeradeel (R023)		
	Zienswijze	Antwoord
24.1	De in de vorige eeuw begonnen gaswinning laat de laatste jaren de op velerlei vlak dramatische gevolgen zien. Onze buurprovincie zal er langdurig de gevolgen van ondervinden. Wij verzetten ons tegen het voortzetten van dit experiment in het woongebied waar de stichting zich sterk voor maakt. De economische gevolgen zijn ook reeds in deze regio voelbaar. (lagere WOZ huiswaardes en een minder aantrekkelijk potentieel woongebied)	Zie 13.2 en 13.3.
24.2	In gesprekken heeft NAM aangegeven een nulmeting in het gebied te willen doen. Een volledige monitoring kan alleen dan plaatsvinden als hier tevens de zgn. tiltmeters worden toegepast. Zo kan een betrouwbaarder beeld worden verkregen omtrent bodemdaling en eventuele schade. Wij willen dat de gaswinner deze meetmethode gaat gebruiken.	Zie 21.3.
24.3	Bij dit als pilotproject bekend staande gaswinproject had de minister een goede zet kunnen doen door op voorhand te beslissen dat een substantieel deel van de opbrengsten terug dient te vloeien naar deze krimpregio. In plaats daarvan laat de minister zich weer leiden door dwingende Europese leveringscontracten en de behoefte om de schatkist op orde te houden. Wij verzetten ons tegen dit aloude verdienmodel waar de bewoners in het	<p>In 2009 is het Waddenfonds vastgesteld waarin € 800 miljoen ter beschikking is gesteld aan partijen in het waddengebied ter compensatie van lopende en toekomstige delfstoffenwinningen in en rondom het waddengebied. Dit fonds wordt inmiddels beheerd door de provincies Friesland, Groningen en Noord-Holland om zo beter in te kunnen spelen op wensen en behoeften uit het waddengebied. Het fonds is toegankelijk voor een breed scala aan initiatieven en partijen en beschikt de komende jaren nog over ruime middelen.</p> <p>Als pilot in het kader van de visie op omgevingsmanagement is het ministerie bezig het gesprek over verschillende issues rondom de RCR in de regio te organiseren en</p>

	winningsgebied met lege handen achterblijven.	faciliteren. De verdeling van lusten en lasten is hier ook één van de onderwerpen. Het gesprek over lusten en lasten op projectniveau zal plaats vinden binnen de kaders van de visie op omgevingsmanagement en het voorgenomen project. Dat wil zeggen dat het in de eerste plaats aan de initiatiefnemer is om een regeling te treffen om de (eventuele) lasten van het project in balans te brengen met lusten. In dit kader heeft NAM een Leefbaarheids- en Duurzaamheidsprogramma. Uit dit programma kunnen bijdragen aan lokale initiatieven op het gebied van Leefbaarheid en Duurzaamheid worden verleend.
24.4	Bij onderzoek naar de bodemdaling in het aangrenzende winningsgebied (Pinkegat) kreeg NAM de opdracht de afwijkende cijfers beter te onderzoeken. Tevens dient er nog onderzoek gedaan te worden naar de “zoutkruip” in dit gebied. Zolang dit niet gebeurd is willen wij geen gaswinning in het aangrenzende gebied Ternaard.	Onderzoek vindt voortdurend plaats in het kader van de jaarlijkse meet- en regelcyclus (zie ook 12.1). Zoutkruip maakt deel uit van de bestaande geomechanische modellen die worden toegepast. Een vergelijking tussen modellen met zoutkruip en zonder zoutkruip leert dat de rol van zout beperkt is voor de bodemdalingssnelheid. Studies naar mogelijke mechanismes die het gemeten bodemdalingssignaal kunnen verklaren zijn inmiddels afgerond (LTS-1). De toepassing en testen van de mechanismes op het veld Ameland vindt nu plaats in het kader van LTS-2, onder toezicht van technische partijen zoals TNO en Staatstoezicht op de Mijnen en stakeholders zoals bijvoorbeeld de Waddenvereniging en Rijkswaterstaat. Zoutkruip is een variabele die ook in LTS-2 wordt meegenomen.
24.5	Onafhankelijke geologen geven aan dat er onvoldoende onderzoek is gedaan naar breuken in de Friese ondergrond. Om eventuele kans op bevingen beter in kaart te brengen willen wij dat hier verder onderzoek naar wordt gedaan voor overgegaan wordt tot winning.	Het betreffende Ternaardveld is bedekt door 3D seismiek. Op deze seismiek zijn beeldoptimalisatie technieken toegepast. Op basis hiervan kan een goed beeld gevormd worden van de structuren en breuken in de ondergrond. Mede op basis hiervan moet NAM voor het winningsplan een seismische risico analyse uitvoeren, waarbij ook gekeken moet worden naar de breuken.
24.6	Door de aardbevingsproblematiek in Groningen lijkt de aandacht naar schade door zetting ondergesneeuwd te worden. De “onafhankelijke” bodemdalingscommissie Fryslân lijkt het causaal verband tussen gaswinning aanpassing grondwaterstand zetting niet aannemelijk te vinden.	Staatstoezicht op de Mijnen beoordeelt deze seismische risicoanalyse. In het winningsplan moet ook de te verwachten bodemdaling in kaart gebracht worden. Hierbij moet expliciet gekeken worden naar de cumulatieve bodemdaling veroorzaakt door mogelijke samenloop met bodemdaling van andere velden. Dit winningsplan wordt ook ter advies voorgelegd aan betrokken provincie, gemeenten en waterschap(pen). Bodemdaling kan betekenen, dat de grondwaterspiegel relatief stijgt en daarom de grondwaterstand aangepast moet worden door het Waterschap. Hierover worden afspraken gemaakt tussen NAM en het Waterschap. Ook het mogelijk effect op dijkhoogte is onderdeel van het beoordelingsproces en wordt meegenomen in het MER.

24.7	Zolang er niet een echt onafhankelijk onderzoek wordt gedaan zou er niet gewonnen moeten worden. De velden in N.O. Friesland zullen straks bijna aaneengesloten zijn en zullen vergeleken met hoeveelheid gewonnen gas veel meer dalen dan het Groninger veld. Alle reden om hier ook vanwege de zeedijken zeer voorzichtig te zijn.	De mogelijke effecten van de voorgenomen winning bij Ternaard worden met in achtneming van de bestaande winningen in het Pinkegat in het MER onderzocht. De gezamenlijke effecten van deze winningen mogen niet leiden tot aantasting van de natuurwaarden zoals vastgesteld in de Structuurvisie Waddenzee. Zie voor meer informatie 12.1. Voor meer informatie met betrekking tot zeedijken zie 21.2.
24.8	Het kwetsbare Waddengebied (n.b. Natura 2000 gebied) is wederom decor van een volgende ronde gaswinning. Dit zou verboden moeten worden!	Zie 12.1.
24.9	De overheid gebruikt verschillende modelscenario's van de mogelijke zeespiegelstijging. Bij gaswinning wordt een lagere waarde gehanteerd dan bij de normen voor dijkhoogte. Voor gaswinning dient duidelijk te worden waar dit verschil door wordt veroorzaakt.	Voor gaswinning en dijkversterkingen wordt voor de ontwikkeling van de zeespiegelstijging gebruik gemaakt van dezelfde scenario's die zijn opgesteld door het KNMI en Deltares, vastgesteld door het ministerie van IenM. Omdat de aard van de infrastructuur en de investeringshorizon waarbinnen aanpassingen mogelijk zijn anders is, is de risiconormering anders. Op basis van de scenario's voor zeespiegelstijging worden voor gaswinning de besluiten iedere 5 jaar bijgesteld. Dijkversterkingen worden echter ontworpen voor een periode van 50 tot 100 jaar. Dan moet rekening worden gehouden met de mogelijkheid dat de zeespiegel in de toekomst sneller gaat stijgen. Om die reden zijn de risicoprofielen voor dijken hoger dan voor gaswinning omdat er minder gelegenheid is om bij te sturen.
24.10	De optredende verzilting heeft reeds verregaande economische gevolgen voor de boeren in N.O. Friesland. Bovendien zou er in de toekomst een probleem kunnen ontstaan met de drinkwatervoorziening in dit gebied. In de toekomst kan dit meer geld kosten dan de op dit moment lage opbrengsten voor het gas	Zoals aangegeven in de NRD (pagina 33) zullen de eventuele effecten van de voorgenomen winning op het gebied van verzilting in het MER in kaart worden gebracht en meegenomen worden in de afweging die tot een besluit zal leiden.
24.11	N.O. Friesland zal voor langere tijd geconfronteerd worden met gevaarlijke transporten zolang er geen betere leiding aangelegd wordt om het afvalwater te vervoeren. Voor Dongeradeel een mooie inkomstenbron maar toch nog steeds onwenselijk.	Het gas dat gewonnen wordt uit het Ternaard gasveld gaat via een ondergrondse gastransportleiding voor behandeling naar de gasbehandelingslocatie Anjum. Hier wordt productiewater uit het gas gehaald. Dit productiewater wordt samen met het productiewater van andere locaties die op Anjum produceren per truck naar Grijpskerk/Delfzijl vervoerd. Het maximaal aantal transporten vanaf de locatie Anjum, welke in de omgevingsvergunning zijn vastgelegd, zal niet hoger worden.

24.12	Zolang de nieuwe mijnbouwwet nog ter beoordeling bij de Eerste kamer ligt vragen wij de minister geen toestemming voor deze boring te geven.	De Eerste Kamer heeft op 19 december 2016 de gewijzigde Mijnbouwwet aangenomen en deze is per 1 januari 2017 van kracht. Een besluit over het voornemen van NAM wordt niet eerder dan halverwege 2018 verwacht.
-------	--	---

3. Beantwoording reacties overheden (R016, R019 en R020)

31. Gemeente Dongeradeel (R016)		
	Zienswijze	Antwoord
31.1	Binnen het kader van de Milieueffectrapportage zal als vanzelfsprekend een zogenoemde "passende beoordeling" moeten plaatsvinden om het effect van gaswinning op belangrijke natuur- en landschapswaarden nader in beeld te brengen.	In het kader van de vergunning die nodig is op grond van de Wet natuurbescherming zal een Passende Beoordeling worden uitgevoerd. De Passende Beoordeling maakt geen onderdeel uit van het MER.
31.2	Zoals ook al door Gedeputeerde Staten vermeldt, heeft de "hand aan de kraan"-methodiek een wetenschappelijke review om daarin op bruikbaarheid opnieuw getoetst te worden.	Zie 12.1.
31.3	Nieuwe gaswinning vanaf een denkbare winlocatie bij Ternaard kan effecten van bestaande gaswinning in de omgeving regio op verschillende manieren beïnvloeden.	De winning bij Ternaard zal meegenomen worden in het bestaande meetnet, dat meetnet wordt zo nodig uitgebreid; de bodemdaling door de winning zal vervolgens volgens de vigerende principes gemonitord en beoordeeld worden.
31.4	Het is van belang cumulatieve effecten van bestaande gaswinning zowel voor het vaste land als voor de Waddenzee helder te duiden binnen de milieueffectrapportage en daarin op te nemen scenariomodellen.	Eventuele cumulatie van effecten binnen het impactgebied van het voornemen worden meegenomen in het MER. Daarnaast wordt de huidige monitoring rondom Moddergat, Lauwersoog en Vierhuizen uitgebreid met het effectgebied van Ternaard.
31.5	Belangrijk juridisch vraagstuk hierbij is of en zo ja op welke wijze een door NAM beoogde "hand aan de kraan methodiek" voor gaswinning bij Ternaard aansluit bij actuele en ook nieuwste wettelijke kaders en ook jurisprudentie.	De voorschriften met betrekking tot de 'hand aan de kraan'-methodiek vloeien voort uit de criteria die zijn opgenomen in de Structuurvisie Waddenzee. Deze voorschriften zullen met betrekking tot het huidige voornemen worden opgenomen bij besluiten in het kader van de nieuwe Mijnbouwwet alsook de Wet natuurbescherming. Niet valt in te zien dat dit niet binnen de geldende wetgeving en jurisprudentie zou vallen. Zie ook 12.1.
31.6	Vraagstuk hierbij zal zijn of en zo ja in hoeverre de nieuwe Wet Natuurbescherming straks het leidende en sturende juridisch kader bij een eventuele toepassing van een dergelijke methodiek is en op welke wijze dit juridisch	Zie 31.5.

	correspondeert met de (nieuwe) Mijnbouwwetgeving.	
31.6	Naast effecten op de kwetsbare Waddenzee zullen effecten vanuit de NRD en MER duidelijk voor zowel de korte als vooral ook de lange termijn na het einde van de gaswinning voor het vaste land duidelijk in beeld moeten worden gebracht. Ook na het in de toekomst beëindigen van de gaswinning in dit gebied zal de veiligheid van het gebied gegarandeerd en ook schade-afhandeling effectief geborgd moeten zijn.	<p>Naast de mogelijke effecten op het Natura 2000-gebied Waddenzee zullen ook de effecten op de beïnvloede functies van het vaste land worden vastgesteld.</p> <p>Daarnaast stelt de Mijnbouwwet dat NAM tot 30 jaar na beëindiging van de productie de effecten op de bodembeweging in kaart moeten brengen, moet monitoren en eventuele schade moet vergoeden.</p>
31.7	Het gasveld Ternaard bevindt zich in een bijzondere geologische context. Zo is het gasveld volgens berekeningen van NAM gelegen onder een bijzonder dik zoutpakket in de diepe ondergrond. Uw minister en ook Staatstoezicht op de Mijnen heeft bij eerdere winningsvergunningen voor bestaande gaswinning in deze regio de harde voorwaarde opgenomen en NAM er met zoveel woorden om gevraagd dat het effect van bestaande gaswinnings nabij o.a. Anjum op de stabiliteit van zoutlagen in de diepere ondergrond zorgvuldig op een wetenschappelijk verantwoorde manier in beeld wordt gebracht. Dit eerdere onderzoek bij bestaande gaswinnings in dit gebied zal moeten worden betrokken bij wetenschappelijk vervolgonderzoek naar de stabiliteit van de zoutlagen boven het gasveld Ternaard. Hierbij zal het effect op de bovengrondse functies heel duidelijk in beeld moeten worden gebracht. Naast bodemdaling zal hierbij nadrukkelijk ook in beeld moeten worden gebracht of en zo ja in welke mate gaswinning bovengronds tot bodembeweging c.q. aardbevingen kan leiden.	<p>Wat betreft zoutkruip vindt er voortduren onderzoek plaats in het kader van de meet- en regelcyclus. Zoutkruip maakt deel uit van de bestaande geomechanische modellen die worden toegepast. Een vergelijk tussen modellen met en zonder zoutkruip leert ons dat de rol van zout beperkt is voor de bodemdalingssnelheid in de kombergingsgebieden op zowel de korte als lange termijn. Studies naar mogelijke mechanismes die het gemeten bodemdalingssignaal kunnen verklaren zijn inmiddels afgerond (LTS-1). De toepassing en testen van de mechanismes op het veld Ameland vindt nu plaats in het kader van LTS-2 onder toezicht van technische partijen zoals TNO en Staatstoezicht op de Mijnen als stakeholders zoals bv de Waddenvereniging en Rijkswaterstaat. Zoutkruip is een variabele die ook in LTS-2 wordt meegenomen en getest wordt tegen de meetdata.</p> <p>Aangaande aardbevingen zal voor Ternaard de meest recente risico leidraad worden gebruikt zoals die door Staatstoezicht op de Mijnen is opgesteld voor geïnduceerde aardbevingen door gaswinning. Deze leidraad gaat uit van zowel ondergrondse als bovengrondse kenmerken en op basis van de bovengrondse kenmerken lijkt het risico voor Ternaard beperkt. In het MER en in het winningsplan zal dit verder in detail worden beschreven.</p>

31.8	<p>Hierbij zal dan ook concreet benoemd moeten worden of en zo ja in hoeverre er sprake is van risico's op scheurvorming in muren van gebouwen in het winningsgebied als gevolg van gaswinning. Bij een eventueel risico op bodembeweging kan ook de grondwaterstand beïnvloeden. Dit aspect zal nadrukkelijk ook meegenomen moeten worden in NRD en Milieueffectrapportage.</p>	<p>Ten behoeve van het winningsplan zal in het MER worden ingegaan op het seismische risico behorend bij de gaswinning Ternaard. Hierbij wordt ook ingegaan op de kans op schade aan gebouwen. De mogelijke effecten op gebouwen in de omgeving wordt daarbij meegenomen.</p> <p>Daarnaast leidt de bodemdaling mogelijk tot veranderingen in de waterhuishouding en tot zoute kwel. In paragraaf 4.3 van de concept NRD is aangegeven dat in het MER wordt ingegaan op deze effecten op bodem en water en de afgeleide effecten op natuur, landbouw en bebouwing.</p>
31.9	<p>Verder zal het effect van gaswinning in de bijzondere geologische context op de stabiliteit van de zeekering heel precies op wetenschappelijk verantwoorde wijze in beeld gebracht moeten worden, omdat een gegarandeerde stabiele zeekering van vitaal belang is voor de veiligheid van mensen en dieren in deze hele kustregio.</p>	<p>In paragraaf 4.3 van de concept NRD wordt aangegeven dat in het MER ook zal worden onderzocht welke gevolgen de Waddenzeedijk ondervindt van de bodemdaling en op welke termijn, of bij welke omvang maatregelen nodig zijn.</p>
31.10	<p>Het onderwerp fracking zal als afzonderlijk vraagstuk zorgvuldig in dit wetenschappelijk effectonderzoek meegenomen moeten worden, omdat die activiteit mogelijk aanvullende risico's kent in vergelijking tot reguliere gaswinning mede gelet op de genoemde bijzondere geologische context van dit gasveld. Uitsluiten c.q . het niet toestaan van fracking is hierbij het alternatief.</p>	<p>Op basis van nu beschikbare gegevens en nadere analyses van het Ternaard gasvoorkomen verwacht NAM geen putstimulatie door middel van de frack methode nodig te hebben. Deze techniek maakt daarom geen onderdeel uit van het voornemen van NAM en wordt om die reden ook niet verder in het MER onderzocht. Dit is aangepast in de NRD.</p> <p>Mocht stimulatie in de toekomst toch noodzakelijk blijken dan zal NAM daarvoor de gangbare vergunningenprocedure moeten doorlopen, inclusief bijbehorende milieuonderzoeken.</p>
31.11	<p>In het verleden zijn de zoutlagen boven het gasveld Ternaard in beeld geweest als onderzoekslocatie voor de opslag van nucleair afval. Alle regionale overheden, lokale partijen en belanghebbenden hebben zich destijds meerdere keren onomwonden uitgesproken tegen ideeën en onderzoeken voor de opslag van nucleair afval in deze zoutlagen bij Ternaard. Ons college vraagt uw minister namens alle betrokken ministers definitief te</p>	<p>De RCR Gaswinning Ternaard heeft geen relatie met mogelijke toekomstige besluitvorming over vormen van opslag. De besluitvorming in de RCR Gaswinning Ternaard richt zich op een besluit over het voornemen van NAM om gas te winnen uit het gasveld Ternaard.</p> <p>Mocht besloten worden dat de voorgenomen gaswinning door kan gaan, dan zal er bij eventuele toekomstige initiatieven, zoals bijvoorbeeld opslag, rekening gehouden moeten worden met een aanwezige winningslocatie.</p> <p>Momenteel zijn er bij het ministerie van EZ geen initiatieven of voornemens met</p>

	bevestigen dat plannen voor gaswinning in dit gebied niet samengaan met eventuele ideeën voor opslag van nucleair afval in zoutlagen in dit nieuw beoogde gaswinningsgebied.	betrekking tot gasopslag bekend in de buurt van het Ternaard voorkomen. Over de opslag van nucleair afval wordt tot 2100 geen besluit genomen. Dat betekent dat tot die tijd er geen locaties onderzocht of in beschouwing worden genomen.
31.12	In 2011 heeft uw ministerie verder een onderzoek "Mogelijke alternatieven voor ondergrondse opslag van gas in de zoutkoepel Pieterburen" door TNO laten uitvoeren en daarbij onder meer de opslagmogelijkheden voor gas in de zoutkoepel Ternaard in beeld gebracht. Wij vragen u de bestuurlijke status van dit onderzoeksscenario van gasopslag in de zoutkoepel Ternaard helder te duiden bij vaststelling van de NRD en de Milieueffectrapportage.	
31.13	Bij formele besluitvorming over de RCR Gaswinning Ternaard vragen wij uw minister helder te duiden wat de gevolgen zijn van een nieuwe structuurvisie voor de ondergrondse ruimte voor deze hier door NAM beoogde gaswinning.	De Structuurvisie Ondergrond (STRONG) schetst de manier waarop activiteiten in de ondergrond beleidsmatig gewogen moeten worden, en hoe deze zich verhouden tot eventueel andere activiteiten in de (nabije) ondergrond. Op dit moment spelen er geen activiteiten in de ondergrond waarmee rekening gehouden moet worden. De eventuele gaswinning zelf zal wel aanleiding zijn om andere activiteiten in de nabije ondergrond van de winning anders te wegen.
31.14	Toekomstig hergebruik van uit geproduceerde gasvelden is een belangrijk bestuurlijk vraagstuk waar belanghebbenden en overheden in het gebied vroegtijdig in meegenomen moeten worden. Wij vragen u bij de beoordeling van deze NRD duidelijk bestuurlijk af te wegen of dit specifieke onderwerp en de daaraan verbonden risico's niet nu al meteen meegenomen moet worden in de milieueffectrapportage.	Zie antwoord 31.11.

<p>31.15</p>	<p>Ons College van Burgemeester en Wethouders benadert het dossier gaswinning uit het Ternaarder veld vanuit een kritische houding in de context van het Fries Manifest Gas- en Zoutwinning. Dit manifest is in april 2016 door de Friese overheden onder de aandacht gebracht van Tweede Kamer en uw minister bij de behandeling van de nieuwe mijnbouwwetgeving. Dit is een bestuurlijk referentiekader voor bestaande gaswinning, maar ook voor nieuwe plannen voor gaswinning als in dit geval het gasveld Ternaard geldt dit manifest voor ons college als belangrijk en zeer actueel bestuurlijk richtsnoer.</p> <p>Binnen dit kader bepleiten wij onder meer de wetenschappelijk verantwoorde toepassing van nulmetingen/nulopnames van gebouwen in zowel de bestaande als nieuwe gaswinningsgebieden bij de Milieueffectrapportage heel duidelijk in het onderzoekstraject integraal mee te nemen. De toepassing van trillingsmeetapparatuur als onderdeel van een objectief meetnet zal eveneens vitaal onderdeel kunnen vormen van een veiligheidsnetwerk in zowel nieuwe als bestaande winningsgebieden.</p>	<p>Het Fries manifest is aan de orde geweest in het debat over de Mijnbouwwet dat de minister van EZ afgelopen zomer had met de Tweede Kamer. De minister van EZ heeft in dat kader ook aangegeven daar waar het noodzakelijk is, representatieve nulmetingen te vragen aan de initiatiefnemer in het kader van het winningsplan. In het geval van de RCR Gaswinning Ternaard heeft het ministerie van EZ dit verzoek ook neergelegd bij NAM.</p> <p>NAM wil graag met de betrokken partijen in de omgeving in gesprek gaan over het meten en monitoren van bodemdaling. Ook de manier waarop deze nulmetingen moeten plaatsvinden is dan onderwerp van gesprek.</p> <p>Op basis van de Overeenkomst Bodemdaling Aardgaswinning Fryslân, afgesloten tussen de Provincie Friesland, Wetterskip Fryslân en NAM, wordt het plan van aanpak voor nulmetingen voorgelegd aan de Commissie bodemdaling gaswinning Fryslân. De commissie zal het plan onder andere toetsen op onafhankelijkheid, doelmatigheid en kwaliteit van de opnames.</p>
--------------	---	--

31.16	<p>Naast zorgen voor planten en dieren in de Waddenzee zal er in deze NRD en hieruit voortvloeiende Milieueffectrapportage zorgvuldig aandacht besteed moeten worden aan het in beeld brengen en benoemen van mogelijk toe te passen maatregelen om effecten op het land te minimaliseren. In de recente brief van Gedeputeerde Staten aan uw ministerie over dit onderwerp wordt in dit verband terecht aandacht gevraagd voor cultuurhistorische en landschappelijke waarden in het winningsgebied alsook de klimaateffecten en de toename van het verziltingsvraagstuk door gaswinning in binnendijks gebied. Ons college voegt daar ook het vraagstuk van verkeersveiligheid als belangrijk onderzoeksvraagstuk voor de NRD aan toe naast de bekende wettelijke invloedsfactoren voor de directe omgeving van risicocontouren, akoestische effecten en een inzet om lichthinder bij een boorlocatie maximaal te voorkomen c.q. te beperken.</p>	<p>Alle door u genoemde effecten worden, zoals aangegeven in hoofdstuk 4.7 van de NRD, meegenomen in het MER. Ook maatregelen voor deze effecten worden inzichtelijk gemaakt. Waar nodig zullen deze worden meegenomen in voorschriften in de betreffende vergunningen.</p>
31.17	<p>Landelijk op rijksniveau gemotiveerde nieuwe gaswinning kan in het lange termijnperspectief van deze kwetsbare regio alleen dan een verantwoorde keuze zijn voor uw minister en ook NAM als hieraan een structuurbijdrage wordt gekoppeld voor ontwikkelingsperspectief, versterking van de leefbaarheid en herstel van natuur en Waddenlandschap.</p>	<p>In 2009 is het Waddenfonds vastgesteld waarin € 800 miljoen ter beschikking is gesteld aan partijen in het waddengebied ter compensatie van lopende en toekomstige delfstoffenwinningen in en rondom het waddengebied. Dit fonds wordt inmiddels beheerd door de provincies Friesland, Groningen en Noord-Holland om zo beter in te kunnen spelen op wensen en behoeften uit het waddengebied. Het fonds is toegankelijk voor een breed scala aan initiatieven en partijen en beschikt de komende jaren nog over ruime middelen.</p>

31.18	<p>Bij dit alles is het de komende tijd van belang dat uw minister in en bij de komende procedures RCR Gaswinning Ternaard de regio niet als wingewest tegemoet blijft treden, maar NAM en betrokken rijksdiensten gaat vergen op een proces van denken vanuit lokaal lange termijn perspectief van wat gaswinning de regio kan brengen. Die noodzakelijke verdere cultuurverandering in deze sector bij alle betrokken partijen is al veel eerder door u overgenomen vanuit het u bekende rapport van de Onderzoeksraad voor Veiligheid over de bekende risico's van gaswinning ook buiten Groningen. Deze pilot Omgevingswet haakt hierop aan en zal de daad bij het woord moeten voegen om concreet vorm en inhoud te gaan geven aan omgevingsparticipatie.</p>	<p>Als pilot in het kader van de visie op omgevingsmanagement is het ministerie bezig het gesprek over verschillende issues rondom de RCR in de regio te organiseren en faciliteren. De verdeling van lusten en lasten is hier ook één van de onderwerpen. Het gesprek over lusten en lasten op projectniveau zal plaats vinden binnen de kaders van de visie op omgevingsmanagement en het voorgenomen project. Dat wil zeggen dat het in de eerste plaats aan de initiatiefnemer is om een regeling te treffen om de (eventuele) lasten van het project in balans te brengen met lusten. In dit kader heeft NAM een Leefbaarheids- en Duurzaamheidsprogramma. Uit dit programma kunnen bijdragen aan lokale initiatieven op het gebied van Leefbaarheid en Duurzaamheid worden verleend.</p>
31.19	<p>Vanwege de bestuurlijke rol van onze gemeenteraden, Algemeen Bestuur van Wetterskip Fryslân en Provinciale Staten bij dit traject stellen wij u voor te gaan koersen op het gezamenlijk met uw ministerie en betrokken regionale overheden organiseren van een informatiebijeenkomst begin 2017 over de RCR Gaswinning Ternaard, waarin naast uw ministerie en NAM ook andere stakeholders als bijvoorbeeld de Waddenvereniging hun visie op de plannen voor gaswinning op het gasveld Ternaard kunnen geven.</p>	<p>Dit onderwerp valt buiten de reikwijdte van het MER. In het kader van de RCR procedure zullen er op verschillende momenten in de procedure informatieavonden georganiseerd worden.</p>

32. Provincie Fryslân (R019)		
	Zienswijze	Antwoord
32.1	<p>Het MER dient volledig en uitputtend inzicht te geven in de directe en indirecte milieueffecten van het voorgenomen initiatief, zowel voor ondergrondse als bovengrondse belangen. In het MER zal tevens worden ingegaan op de sociale impact van het initiatief, zoals u schrijft in de concept-NRD. Naar onze mening sluit dit goed aan bij de visie van het kabinet op het omgevingsmanagement bij energieprojecten en het advies van de Onderzoeksraad voor Veiligheid (OV) over aardbevingsrisico's in Groningen. Er is echter niet beschreven hoe dit gebeurt en welke sociale aspecten (bijv. leefbaarheid) worden onderzocht. Hiervoor is het van belang om regionale input te organiseren. Wij verzoeken u om in de NRD daar alsnog aandacht aan te besteden.</p>	<p>De doelstellingen van de pilot zijn primair procedureel van aard. Op verschillende plekken in de formele procedure worden nadrukkelijker aandacht besteed aan de belangen van de omgeving, en het betrekken van de omgeving en de belangen bij de procedure. Onder andere door de procedure te starten met een verkenning en voor het winningsplan uit te gaan van de nieuwe procedure voor het instemmingsbesluit winningsplan.</p> <p>Daarnaast wordt, conform de visie op omgevingsmanagement, in gezamenlijkheid met de omgeving aandacht besteed aan onderwerpen die niet direct in het MER landen, zoals representatieve nulmetingen en lusten en lasten. Tot slot wordt er in algemene zin nadrukkelijk aandacht besteed aan het vormgeven van transparante, toegankelijke communicatie en procesinformatie.</p> <p>In het MER zal worden ingegaan of en op welke wijze het voornemen effecten heeft op de leefbaarheid in het projectgebied. Mede op het advies van de Commissie m.e.r. is inde NRD in hoofdstuk 5.4 een toelichting opgenomen over de pilotstatus van de RCR Gaswinning Ternaard.</p>
32.2	<p>Het project Boring en gaswinning Ternaard is aangewezen als pilot in het kader van het omgevingsmanagement bij energieprojecten van het Rijk. Het samenbinden van belangen is hierbij een van de uitgangspunten. Naar onze mening zal onderzocht moeten worden welke belangen worden beïnvloed door het voorgenomen initiatief en hoe deze kunnen worden samengebracht.</p> <p>Wat ons betreft heeft het de voorkeur om in de NRD op te nemen hoe u hier invulling aan denkt te geven. Het toepassen van een model voor herstel van de balans in de lusten en lasten, kan hierin waardevol zijn. Het is ons inziens dan ook</p>	<p>Zie 23.3.</p>

	niet nodig om te wachten op de resultaten van de door het ministerie van Economische Zaken ingezette verkenning naar de lusten en lasten bij energieprojecten. Het past juist binnen het kader van deze pilot om hiermee al te starten en ervaring op te doen.	
32.3	Volgens de concept-NRD is op basis van de vigerende gebruiksruimte een maximale winning van circa 4 miljard m ³ realistisch. Nu TNO onlangs een advies heeft uitgebracht over het beleidsscenario voor de zeespiegelrijzing voor delfstofwinning onder de Waddenzee, is niet duidelijk wat als vigerende gebruiksruimte is gehanteerd. Daarbij komt dat in de concept-NRD niet is onderbouwd hoe de maximale winning tot stand is gekomen en wat de relatie is met de gebruiksruimte (mm/j).	Dit onderdeel is aangepast in de NRD. Zie voor meer informatie ook 22.19.
32.4	In paragraaf 3.5.3. zijn twee uitvoeringsvarianten beschreven. Er zijn in de concept-NRD echter geen varianten (bijv. winningstechnieken en snelheid van winning) aangedragen die onderscheidend kunnen zijn op het aspect bodemdaling, terwijl dit als voornaamste effect wordt gezien. Wij zien graag dat dit alsnog in de NRD wordt opgenomen.	In het MER zullen verschillende winningsscenario's en de effecten daarvan op de bodemdaling worden beschreven.
32.5	Bodemdaling is een van de voornaamste effecten en verantwoordelijk voor afgeleide effecten. In de concept-NRD wordt niet ingegaan op welke wijze de initiatiefnemer er voor zorgdraagt dat de best bestaande technieken en modellen worden toegepast voor het berekenen van de bodemdalingsprognoses. Naar onze mening moet een (wetenschappelijke) review op de gebruikte modellen plaatsvinden en moeten op de resultaten van de initiatiefnemer	De aanvraag van NAM gaat uit van een specifiek winningsscenario hetgeen leidend zal zijn voor het MER. Het meegroeivermogen zoals die voor de kombergingen in de Waddenzee zijn vastgesteld vormen wat betreft de aanvraag de "worst-case" voor de sedimentatie. Hierbij wordt gebruik gemaakt van de 'Long Term Subsidence'-uitkomsten, die medio februari 2017 beschikbaar komen. De beschrijving van de veroorzaakte bodemdaling en de effecten daarvan moeten vastgelegd worden in het winningsplan. Dit winningsplan wordt onafhankelijk gereviewd door TNO, Staatstoezicht op de Mijnen, Technische Commissie Bodembeweging en de Mijnraad.

	<p>controleberekeningen worden uitgevoerd. Dit met het oog op het verkrijgen van een onafhankelijk en deskundig oordeel over de bruikbaarheid en de betrouwbaarheid van de voorspellingen. Er wordt gewerkt volgens het 'hand aan de kraan'-principe dat komt neer op groen licht zonder precies te weten wat de consequenties zijn. Zolang er nog onderzoek plaatsvindt naar de beste methodiek om bodemdaling te voorspellen, zal een streng worstcase scenario het uitgangspunt moeten zijn.</p>	
32.6	<p>Het beoordelingskader in de concept-NRD biedt onvoldoende detailinformatie. Nadeel hiervan is dat het MER daardoor niet toetsbaar is op resultaat. Er is niet weergegeven hoe er ten opzichte van de referentiesituatie wordt beoordeeld. Wij verzoeken u het detailniveau van de NRD te verhogen en zoveel mogelijk te kwantificeren, zodat duidelijk is wat onderzocht wordt en hoe dat onderzoek plaatsvindt.</p>	<p>In het MER zal per te onderzoeken aspect de onderzoeksmethode als ook het beoordelingscriterium nader uitgewerkt worden.</p>
32.7	<p>In de concept-NRD wordt over het al dan niet toepassen van fracking geen duidelijk uitsluitel gegeven. Het gebruikte argument dat bij de meeste naburige gasvelden fracking niet nodig is gebleken, is wat ons betreft onvoldoende overtuigend. Bij gaswinning Ameland en Blije is wel meerdere malen fracking toegepast. Wij verzoeken u om fracking als variant op de voorgenomen activiteit volledig uit te sluiten in de NRD.</p>	<p>Op basis van nu beschikbare gegevens en nadere analyses van het Ternaard gasvoorkomen verwacht NAM geen putstimulatie door middel van de frack methode nodig te hebben. Deze techniek maakt daarom geen onderdeel uit van het voornemen van NAM en wordt om die reden ook niet verder in het MER onderzocht. Dit is aangepast in de NRD.</p> <p>Mocht stimulatie in de toekomst toch noodzakelijk blijken dan zal NAM daarvoor de gangbare vergunningenprocedure moeten doorlopen, inclusief bijbehorende milieuonderzoeken.</p>

32.8	<p>Binnen afzienbare tijd zal de op het voorgenomen initiatief van toepassing zijnde wet- en regelgeving veranderen. Hierbij denken wij onder andere aan de nieuwe Wet natuurbescherming (per 1 januari 2017) en de Mijnbouwwet. Dit kan tot gevolg hebben dat bevoegd gezag verschuift en het toetsingskader wijzigt. Wij vragen u om in de NRD in te gaan op de wijzingen en welke invloed die hebben op het voorgenomen initiatief.</p>	<p>De Wet natuurbescherming brengt geen wijzigingen met zich mee. De bevoegdheid blijft bij de minister van Economische Zaken berusten en het toetsingskader is inhoudelijk hetzelfde als dat van de Natuurbeschermingswet 1998.</p> <p>De nieuwe Mijnbouwwet brengt adviesrecht op het instemmingsbesluit voor lokale overheden met zich mee. Dit betekent een langere en naar de omgeving toe meer zorgvuldige procedure voor het winningsplan.</p>
32.9	<p>In het Waddenkustgebied zal de verzilting als gevolg van klimaatverandering en zeespiegelstijging de komende decennia toenemen. Ook door vergravingen ter plaatse van het leidingtracé kan door het doorsnijden van de deklaag lokaal extra verzilting optreden. Bij de beschrijving van de (geo)hydrologische effecten zou verzilting afzonderlijk benoemd moeten worden. In paragraaf 3.5.2 als aandachtspunt toevoegen: streven naar een zo beperkt mogelijke aantasting van de deklaag en geen ongewenste zoute kwel induceren.</p>	<p>Het onderwerp verzilting komt in het MER aan de orde, zowel bij de activiteit leidingaanleg als bij de activiteit winning.</p>
32.10	<p>Het MER moet een overzicht van landschappelijke, cultuurhistorische en archeologische waarden in het plangebied bevatten. Voor de landschappelijke en cultuurhistorische structuren vormt de provinciale structuurvisie Grutsk op 'e Romte het kader bij ruimtelijke afwegingen. Bij de aanleg van een nieuwe gaswinningslocatie en het leidingtracé geldt in eerste instantie dat bekende archeologische terreinen vermeden dienen te worden. Voor de ligging van deze terreinen wordt verwezen naar de FAMKE (Friese Archeologische Monumentenkaart</p>	<p>In het MER wordt een overzicht gegeven van landschappelijke, cultuurhistorische en archeologische waarden. Hierbij wordt de provinciale structuurvisie betrokken. Bij zowel de tracé- als locatieafweging wordt onder andere het aspect archeologie betrokken, waarbij rekening wordt gehouden met de richtlijn voor het uitvoeren van onderzoek.</p>

	Extra, www.frvslan.nl/famke). Bij de tracékeuze dient ook rekening te worden gehouden met nog niet onderzochte terreinen, hiervoor zijn in FAMKE richtlijnen voor het uitvoeren van onderzoek opgenomen.	
32.11	In algemene zin vragen wij u om er voor te zorgen dat het MER een voor een breed publiek begrijpelijke samenvatting bevat. Maak hierbij veelvuldig gebruik van kaart- en beeldmateriaal.	Het MER zal een publieksvriendelijke samenvatting bevatten, conform de aanbevelingen van de Commissie m.e.r.
32.12	Wij verzoeken u om ons advies voor te leggen aan de Commissie voor de m.e.r., zodat de commissie hiervan kennis kan nemen en deze eventueel in haar advies over de concept- NRD kan betrekken.	Dit is zowel met uw, als met alle andere zienswijzen gebeurd. De commissies m.e.r heeft alle zienswijzen kunnen betrekken in het vormen van haar advies over de concept NRD RCR Gaswinning Ternaard. Het advies van de commissie m.e.r. treft u aan als bijlage bij de definitieve versie van de NRD.

33. Wetterskip Fryslân (R020)

	Zienswijze	Antwoord
33.1	Zienswijze hoofdstuk 3 "Onderzoeksvragen"	Wij hebben geconstateerd dat een groot aantal van de onderzoeksvragen die u formuleert in hoofdstuk 3 van uw zienswijze overeenkomen met onderzoeksvragen zoals deze in de concept NRD zijn benoemd. Het ministerie van Economische Zaken heeft aan NAM verzocht de relevante aanvullende onderzoeksvragen uit hoofdstuk 3 van uw zienswijze te adresseren in het MER.
33.2	Bodemdaling: Aanvullend hierop is het de vraag wat het effect is van dit 'Hand op de kraan' principe voor bodemdaling aan land. Immers de duidelijkheid over bodemdaling op het wad, kan onduidelijkheid tot gevolg hebben over bodemdaling aan land. Hoe, en binnen welke kaders, wordt hier rekening gehouden met de mate en het tempo van bodemdaling?	Omdat het grootste deel van de bodemdalingsschotel onder de Waddenzee zal komen te liggen, is de gebruikruimte voor de gaswinning in het kombergingsgebied Pinkegat maatgevend voor de maximum snelheid waarmee het gas gewonnen kan worden. In het MER zal ook de mate en het tempo van bodemdaling onder land inzichtelijk gemaakt worden. Het 'hand aan de kraan'-principe is met name bedoeld om aantasting van de natuurlijke kenmerken van de Waddenzee te voorkomen. Indien 'hand aan de kraan' wordt toegepast, dan zal ook de bodemdalingssnelheid onder land (als gevolg van de gaswinning Ternaard) daardoor afnemen.

33.3	<p>Bodemdaling: Vraag is tevens welk volume binnen het kader van het m.e.r. kan worden gewonnen. Zal er voor een substantieel hoger volume dan 4 miljard m³ een nieuwe m.e.r. worden doorlopen? Ten aanzien van de prognose van bodemdaling is de vraag om in de NRD aan te geven op welke manier de prognoses tot stand komen en aan te tonen dat dit wordt gedaan op basis van de best bestaande technieken en modellen.</p>	<p>Ten tijde van opstellen van de concept NRD heeft NAM op basis van de op dat moment geldende gebruiksruimte voor gaswinning in het Pinkegat de maximale winning bepaald op ca. 4 miljard kuub. Inmiddels is door middel van het wijzigen van het instemmingsbesluit winningsplan gaswinning Moddergat, Lauwersoog, Vierhuizen de gebruiksruimte voor gaswinning veranderd. Deze verandering is voortgevloeid uit het geactualiseerde beleidsscenario voor de zeespiegelstijging. Hierdoor is de gebruiksruimte voor gaswinning voor de periode 2016-2021 vastgesteld en gewijzigd ten opzichte van de gehanteerde gebruiksruimte in de concept NRD. De totale hoeveelheid gas die uit het gasveld Ternaard gewonnen kan worden, is door het mechanisme zoals geschetst in antwoord op de zienswijzen 22.19 t/m 22.23, niet op voorhand aan te geven. Mocht NAM na afronding van de huidige besluitvormingsprocedure meer gas willen winnen uit het Ternaardveld dan waar in het MER van is uitgegaan, dan zullen de milieueffecten daarvan op dat moment opnieuw beoordeeld moeten worden.</p> <p>In het MER zal de mate en het tempo van bodemdaling, ook onder land, inzichtelijk gemaakt worden. De prognoses hiervoor en de relevante aannames daarbij (zoals de beoogde winninghoeveelheid) zullen daarbij – gebruik makend van de best beschikbare technieken - worden uiteengezet.</p>
33.4	<p>Bodembeweging: Het is de vraag op welke manier het onderzoek naar aardbevingen vorm krijgt. Primair dient de kans op aardbevingen vanuit zowel maatschappelijk als waterhuishoudkundig oogpunt niet toe te moeten nemen als gevolg van gaswinning. Secundair is het de vraag wat het effect (materieel en immaterieel) is van een aardbeving. Voor het waterschap geldt dit voor het watersysteem en dan met name het mogelijke effect op de veiligheid van de primaire keringen en het functioneren en de staat van kunstwerken.</p>	<p>Het MER zal ingaan op de risico's op een aardbeving en mogelijke effecten hiervan. Hierbij worden de primaire keringen en kunstwerken binnen het effectgebied meegenomen.</p>
33.5	<p>Samenloop: Bij de winning van Ternaard is grote kans op samenloop van effecten op de waterhuishouding met effecten van winningen in de omgeving. Deze samenloop kan tweeledig zijn. Ten eerste kunnen de</p>	<p>Bij het maken van bodemdalingsprognoses en berekeningen van bodemdalingssnelheid onder de Waddenzee als gevolg van gaswinning wordt, indien aan de orde, steeds uitgegaan van de totale bodemdaling door gaswinning in het betreffende gebied. Deze totale bodemdaling wordt gebruikt om de bodemdalingssnelheid als gevolg van de gaswinning te bepalen in het betreffende kombergingsgebied.</p>

	<p>bodemdalingscontouren (en kan dus de bodemdaling) overlappen waardoor lokaal sprake is van "dubbele" bodemdaling (dit kan ook leiden tot nieuwe contouren).</p> <p>De vraag is hoe rekening wordt gehouden met de mogelijke overlap van bodemdaling(scontouren).</p>	
33.6	<p>Samenloop: Tweede aspect van samenloop is dat voor omliggende winningslocaties procedures lopen voor compensatie van schade als gevolg bodemdaling door gaswinning. Deze procedures met voorgenomen en uitgevoerde maatregelen zijn afgestemd op de verwachte en reeds opgetreden bodemdaling vanuit de bestaande winningen.</p> <p>De vraag is welk effect de bodemdaling als gevolg van winning Ternaard heeft op lopende procedures rondom andere winningen. Moeten onderzoeken en maatregelen in dit kader worden herzien en welke gevolgen heeft dat voor schadecompensatie en de voorgenomen planning van de herstelmaatregelen? Concreet voorbeeld is het fase 2 onderzoek Dongerdielen en de maatregelen rondom de Kolken, de Sud le en gemaal Dongerdielen.</p>	<p>In het MER worden effecten op het waterhuishoudkundig systeem in beeld gebracht. Hierbij zal ook worden ingegaan op de mate waarin de voorgenomen gaswinning effect heeft op het functioneren van het watersysteem. Zie ook het antwoord bij 33.9. Afhankelijk van de uitkomst moet worden bepaald of en in welke mate dit impact heeft op de lopende procedures en onderzoeken.</p>
33.7	<p>Waterveiligheid: De gaswinning zal effect hebben op het aspect waterveiligheid. In het concept-NRD is hier aandacht voor waarbij wordt aangegeven dat gedurende de winning mogelijk maatregelen aan de Waddenzeedijk moeten worden uitgevoerd om negatieve effecten te compenseren. Hierbij wordt alleen het effect van daling van de kruin van de dijk aangehaald.</p>	<p>In het MER zal de impact van de bodemdaling op het functioneren van de primaire waterkering worden onderzocht, zoals is aangegeven in paragraaf 4.3 van de concept NRD. Daarbij zullen de door u aangereikte elementen worden betrokken en de effecten van gaswinning op de Waddenzeedijk worden onderzocht, met bijzondere aandacht op de door u genoemde veiligheidsaspecten. Met betrekking tot het zeespiegelstijgingsscenario zie ook 22.16 en 22.17.</p>

	<p>De vraag is om naast het effect op daling van de kruin de effecten op alle factoren die verband houden met alle faalmechanismen van de Waddenzeedijk mee te nemen in de m.e.r. De vraag is tevens in welke mate in de m.e.r. wordt geanticipeerd op de onzekerheid van de mate en snelheid van zeespiegelstijging.</p>	
33.8	<p>Functie: In het concept-NRD wordt het effect van bodemdaling op landbouw, natuur en bebouwing aangehaald als gevolg van veranderingen in de waterhuishouding en zoute kwel. Aangegeven wordt dat in het m.e.r. de effecten op bodem en water en de afgeleide effecten op natuur, landbouw en bebouwing worden onderzocht. In het beoordelingskader van het concept-NRD wordt bij natuur ingegaan op de mariene ecologie. De zoete ecologie blijft achterwege. De vraag is hoe de effecten van bodemdaling op landbouw, natuur en bebouwing worden meegenomen. Tevens is het de vraag om naast bebouwing ook infrastructuur (boven en ondergronds) mee te nemen. Voor het waterschap is vooral het effect van verminderde drooglegging en het effect van verzilting op de landbouwfunctie van belang.</p> <p>De vraag is om een onderzoek naar het effect op de kwaliteit en de ecologie van het zoetwatersysteem mee te nemen in de m.e.r.</p>	<p>In paragraaf 4.3 van de concept NRD is aangegeven dat in het MER wordt ingegaan op deze effecten op bodem en water en de afgeleide effecten op natuur, landbouw en bebouwing. Op eventuele effecten op het zoetwatersysteem wordt ingegaan. Ook mogelijk optredende effecten als verminderde drooglegging en toename van verzilting worden in het MER onderzocht. De effecten van een daling van het maaiveld worden beschreven waarbij rekening wordt gehouden met aanwezige infrastructuur (boven en ondergronds) en bebouwing.</p>
33.9	<p>Klimaatbestendig en robuust: Wetterskip Fryslân streeft naar een robuust watersysteem dat bestand is tegen effecten van klimaatverandering. Een aantal effecten van klimaatverandering en bodemdaling als gevolg van gaswinning zijn vergelijkbaar en kunnen</p>	<p>In het MER worden effecten op het waterhuishoudkundig systeem beschreven. Hierbij zal ook worden ingegaan op de mate waarin gaswinning ruimte ontnemt aan de robuustheid en klimaatbestendigheid van het watersysteem.</p>

	<p>elkaar versterken. Vaak gaat het om ruimte in een systeem (berging, overhoogte) die benut kan worden voor extremen. Door bodemdaling neemt deze ruimte af.</p> <p>De vraag is in welke mate de gaswinning ruimte ontnemt aan de robuustheid en de klimaatbestendigheid van het watersysteem en in welke mate de opgave van Wetterskip Fryslân voor een toekomstbestendig watersysteem toeneemt.</p>	
33.10	<p>Klimaatbestendig en robuust: Het uitvoeren van het kleine velden beleid leidt tot effecten op het watersysteem op meerdere plekken binnen het beheergebied van Wetterskip Fryslân. Door per voorgenomen winning de effecten te beschouwen en eventueel te compenseren of mitigeren bestaat het risico op een minder robuust watersysteem. Per locatie kunnen de best passende maatregelen worden bepaald, maar een algehele beschouwing van alle voorgenomen winlocaties zou tot andere inzichten kunnen leiden.</p> <p>De vraag is wat het effect is van het uitvoeren van het kleine velden beleid, waarvan gaswinning Ternaard onderdeel uitmaakt, op het gehele watersysteem van Wetterskip Fryslân. Het gaat hierbij specifiek om het effect op klimaatbestendigheid en robuustheid</p>	<p>Het watersysteem van Wetterskip Fryslân als geheel valt buiten de reikwijdte van het MER voor de RCR Gaswinning Ternaard.</p>
33.11	<p>Compensatie of mitigatie: Bij al opgetreden effecten van andere winningslocaties is ervaring opgedaan met het verkennen, uitwerken en uitvoeren van maatregelen om effecten van gaswinning op het watersysteem te compenseren of mitigeren. Deze ervaring leert</p>	<p>De effecten op de functies gelegen op het vaste land zullen in het MER in beeld worden gebracht. Effecten die ten gevolge van de activiteit ontstaan op andere gebruiksfuncties zullen zoveel mogelijk worden gemitigeerd en gecompenseerd zoals te doen gebruikelijk bij dergelijke activiteiten.</p> <p>Het in dit kader in beschouwing nemen van het hele watersysteem overstijgt echter de</p>

	<p>dat compensatie of mitigatie theoretisch veelal mogelijk is, maar dat dit in de praktijk binnen de kaders van het streven naar een robuust en toekomstbestendig watersysteem tot knelpunten leidt. Zo kan de drooglegging worden hersteld door peilverlaging, maar leidt dit in de praktijk tot versnippering (nieuwe peilgebieden), lokaal onvolledige compensatie/mitigatie en toename van beheerinspanningen en - kosten. Daarnaast neemt in gebieden met zout grondwater het verziltingsrisico toe en is peilverlaging om die reden ongewenst.</p> <p>Vraag is in welke mate compensatie of mitigatie van effecten van de gaswinning op het watersysteem binnen de kaders van Wetterskip Fryslân mogelijk is. Behoud van een robuust systeem, geen nadelige effecten voor huid-ge functies, geen knelpunten en geen toename verziltingsrisico zijn hierbij de kaders.</p>	<p>intentie van de NRD respectievelijk het MER. Dit kan wellicht in gesprek met de Commissie Bodemdaling Aardgaswinning Friesland besproken worden.</p>
33.12	<p>Bestaande knelpunten: De binnen de NRD gehanteerde beïnvloedingszone valt binnen watersysteem Dongeradeel. Wetterskip Fryslân heeft voor dit watersysteem een watergebiedsplan opgesteld. Conclusie is dat het watersysteem Dongeradeel als geheel goed functioneert. Lokaal is er sprake van te natte situaties. Verzilting wordt momenteel niet als knelpunt ervaren maar kan op termijn een beperking vormen voor bijvoorbeeld landbouw. In dit kader vraagt ook de aanleg van het leidingtracé aanvullende aandacht omdat hiermee grondlagen doorsneden zouden kunnen worden waardoor extra zoute kwel kan optreden.</p>	<p>In het MER zal het door u genoemde risico worden meegenomen zoals is aangegeven in paragraaf 4.3 van de NRD.</p>

	Vraag is om het risico op een toename van verzilting door de aanleg van het leidingtracé mee te nemen in de NRD.	
33.13	<p>Kosten schadeherstel: De kosten voor schadeherstel worden geregeld binnen de overeenkomst met NAM. Voor Wetterskip Fryslân zijn verminderde robuustheid van het watersysteem en restschade van afzonderlijke delen van het watersysteem belangrijke aandachtspunten.</p> <p>Vraag is om de schade aan de robuustheid van het watersysteem in het onderzoek te betrekken.</p>	Het watersysteem van Wetterskip Fryslân als geheel valt buiten de reikwijdte van het MER voor de RCR Gaswinning Ternaard. Het is aan het Wetterskip om dit eventueel te onderzoeken. Eventuele (cumulatieve) schade en compensatie kunnen besproken worden in de Commissie Bodemdaling Aardgaswinning Friesland.
33.14	<p>Putstimulatie: In de concept-NRD wordt aangegeven dat putstimulatie (fracking) naar verwachting niet nodig is aangezien dit in de meeste omringende, vergelijkbare velden niet nodig is gebleken. Dit is wat ons betreft geen overtuigend argument. Ook wordt aangegeven dat het MER hier niet verder op in gaat. Putstimulatie lijkt hiermee niet volledig te worden uitgesloten.</p> <p>Vraag is om putstimulatie binnen de NRD volledig uit te sluiten. Vraag is tevens of indien putstimulatie toch nodig blijkt te zijn, dit binnen de kaders van de m.e.r. kan worden uitgevoerd of dat dan een nieuwe m.e.r. wordt doorlopen.</p>	<p>Op basis van nu beschikbare gegevens en nadere analyses van het Ternaard gasvoorkomen verwacht NAM geen putstimulatie door middel van de frack methode nodig te hebben. Deze techniek maakt daarom geen onderdeel uit van het voornemen van NAM en wordt om die reden ook niet verder in het MER onderzocht. Dit is aangepast in de NRD.</p> <p>Mocht stimulatie in de toekomst toch noodzakelijk blijken dan zal NAM daarvoor de gangbare vergunningenprocedure moeten doorlopen, inclusief bijbehorende milieuonderzoeken.</p>
33.15	Wij verzoeken u om ons advies voor te leggen aan de commissie MER, zodat de commissie hiervan kennis kan nemen en deze in haar advies over de concept-NRD kan betrekken.	Dit is zowel met uw, als met alle andere zienswijzen gebeurd. De commissie m.e.r. heeft alle zienswijzen kunnen betrekken in het vormen van haar advies over de concept NRD RCR Gaswinning Ternaard. Het advies van de commissie m.e.r. treft u aan als bijlage bij de definitieve versie van de NRD.